

Ministerie van Verkeer en Waterstaat

Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat

Directie Zeeland

Nummer:

81742-4

Bibliotheek, Koestr. 30, tel: 0118-686362,
postbus 5014, 4330 KA Middelburg

Di. 208336-DEEL 4

wilderom

z
e
e
u
w
s
c
h

v
l
a
a
n
d
e
r
e
n

ussen

Afsluitdammen

en

Deltadijken

4

Ing. M. H. Wilderom

RIJKSWATERSTAAT
Directie Benedenrivieren
Documentatie-Bibliotheek
Spuiboulevard 314
DORDRECHT
17 SEP. 1976

Opgenomen in Bibliotheek
Onder Nr. B 224⁴

TUSSEN AFSLUITDAMMEN

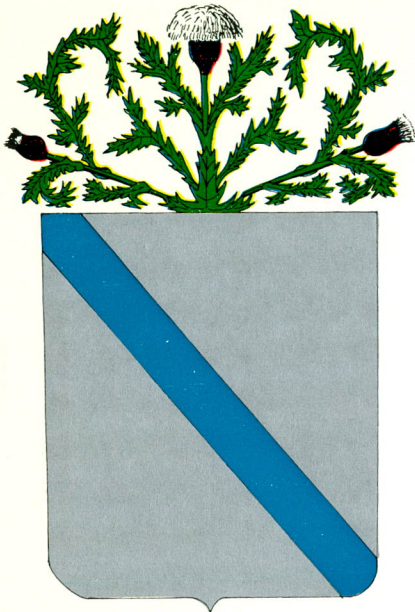
EN

DELTADIJKEN

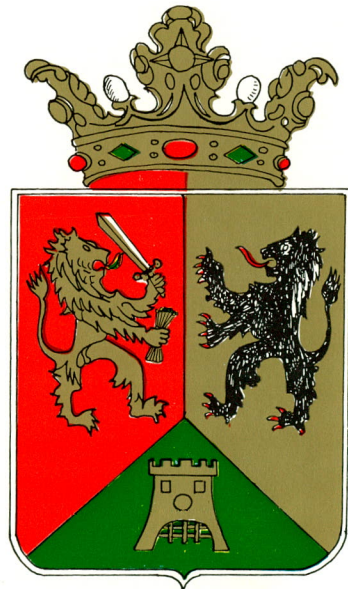
IV

ZEEUWSCH VLAANDEREN

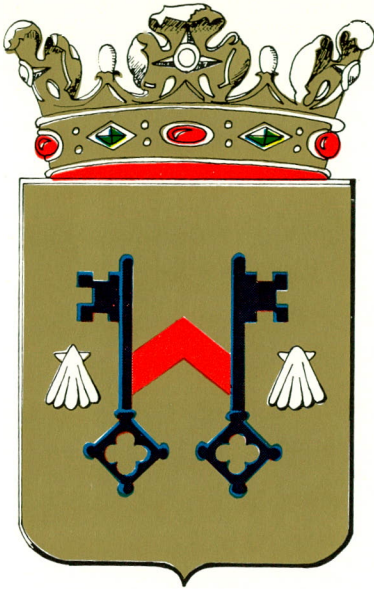
ISBN 90 70027 41 0

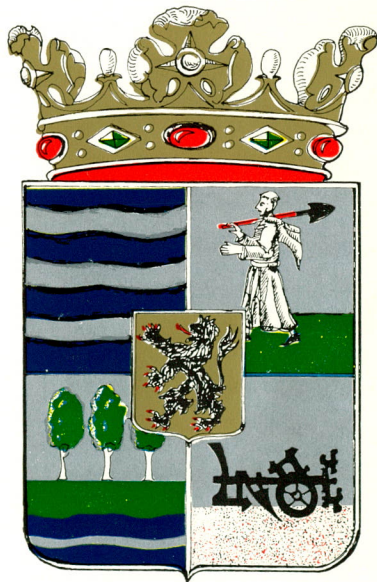
Wapen van het Waterschap
„Het Vrije van Sluis”
(voor beschrijving zie pag. 72)

Wapen van het Waterschap
„De Verenigde Braakmanpolders”
(voor beschrijving zie pag. 75)

*Wapen van het Waterschap
„Axeler Ambacht”*
(voor beschrijving zie pag. 75)

*Wapen van het Waterschap
„Hulster Ambacht”*
(voor beschrijving zie pag. 76)

Tussen Afsluitdammen en Deltadijken

IV

Zeeuwsch Vlaanderen

door Ing. M. H. WILDEROM
technisch hoofdamtenaar 1e klas van de Rijkswaterstaat

1973

Met:

4 wapenafbeeldingen in kleurendruk, 119 tekeningen, 51 kaartreproducties
en 100 foto's en luchtfoto's.

Copyright: M. H. Wilderom, Vlissingen.

Lettertype: Hollandse Mediaeval.

Druk en cliché's: C.V. Drukkerij G. W. den Boer te Middelburg.

Bindwerk: Van Rijmenam N.V., 's-Gravenhage.

Uitgave: M. H. Wilderom, Vlissingen (evenals de delen I t/m III).

INHOUD.

	Pag.
<i>Inleiding</i>	9
I. ZEEUWSCH VLAANDEREN. Algemeen	
§ 1. <i>Land en water (w.o. topografie en geografie)</i>	11
<p style="margin-left: 2em;">Vlaanderen c.a. 11, De Rijksgrens 15, Liniepalen 16, Bebossing c.a. 19, De duinkust met de vooroever 23, Cadzand-Bad 31. Forten, schansen en batterijen: Forten c.a. langs het Zwin 34, Schansen tussen Aardenburg en Sluis 39, De Linie's 42, Afsluiting van de Schelde 44, Forten c.a. in Oost Zeeuwsch Vlaanderen 45, Atlantikwall 48. Enkele buitendijkse gebieden: Het Zwin 49, Geïndeerde Zwartepolder 51, De Mosselbanken 52, De „Oesterputten” 54, Saaftinge c.a. 54.</p>	
§ 2. <i>Plaatsbepaling, indeling, bevolking en varia</i>	61
<p style="margin-left: 2em;">Coördinaten c.a. 61, Gemeenten 62, Herindeling 64, Bevolking 66. Enkele bijzonderheden: Tijdrekening 68, Gewapend beton 68, Amfirol 70, Prijsindex 71.</p>	
§ 3. <i>De wapens van de Zeeuwsvlaamse waterschappen</i>	72
II. DE POLDERS VAN ZEEUWSCH VLAANDEREN	
<i>Waterstaatkundige en historische gegevens</i>	
§ 1. <i>Overzicht</i>	77
WEST ZEEUWSCH VLAANDEREN	
§ 2. <i>De polders rond Aardenburg</i>	82
<p style="margin-left: 2em;">De Eedepolders 82, Biezenpolder 84, Boom- en Goodsvlietpolders 84, Lapschuurse Gatpolder c.a. 85.</p>	
§ 3. <i>De Sluissche- en Zwinpolders</i>	85
<p style="margin-left: 2em;">Kleine Paspolder 86, Maria- en Sluissche Havenpolder 86, Zwinpolder 87, Robbemoreel c.a. 87, Willem Leopoldpolder 88.</p>	
§ 4. <i>De polders van Cadzand, Zuidzande en Nieuwvliet</i>	89
<p style="margin-left: 2em;">Oudelandsche en Tienhonderdpolder c.a. 89, Versche-, Zand-, Bew. Terhofstede- en Retranchementpolder 95, Zuidzandepolder c.a. 95, Kasteelpolder 97, Zwartepolders, Nieuwehovenpolder en St Anna-polders 98, Kievitte- en Vlamingspolder 99.</p>	
§ 5. <i>De „Catspolders” c.a.</i>	100
<p style="margin-left: 2em;">Nieuwe en Oude Groedsche polders c.a. 102, Baanstpolder, Adornispolder c.a. 103.</p>	
§ 6. <i>De „Oranje”polders c.a.</i>	104
<p style="margin-left: 2em;">Goudenpolder 104, Mauritspolder c.a. 104, Prins Willempolders c.a. 105.</p>	
§ 7. <i>De Baarzandepolders c.a.</i>	108
<p style="margin-left: 2em;">Groot en Klein Baarzande c.a. 108, Nieuwerhavenpolder 109, Magdalen-, Snouck Hurgronje- en Cranepolders 109.</p>	
§ 8. <i>Polders op Breskenszand</i>	109
<p style="margin-left: 2em;">Groot Breskenspolder 109, Oud en Jong Breskenspolders 113.</p>	

	Pag.
§ 9. <i>Eiland- en Brandkreekpolders c.a.</i>	114
Marguëritepolder c.a. 114, Oudemans- en Jonkvrouwpolders 115, Clarapolder en Thibautpolder 116, Nieuwe Passageulepolder 117.	
§ 10. <i>De „Ottevaere en Van Damme”polders</i>	117
Olieslagerspolder 117, Austerlitzpolder 117, Sophiapolder 118, Aardenburgsche Haven- en Diomedepolders 118.	
§ 11. <i>De polders rond Biervliet</i>	119
Oude Stadspolder c.a. 119, Helena- en St Pieterspolder 119, Zuid-diepe- en Jonkvrouwpolders 121, Zacharias- en Wilhelminapolders 121, Magdalenapolder c.a. 122, Angelinapolder 124, Koninginnepolder en Van Dunnepolder 124.	
§ 12. <i>De Hoofdplaatpolder</i>	125
OOST ZEEUWSCH VLAANDEREN	
§ 13. <i>De polders van Hontenisse en van Ossenisse</i>	128
Zandpolder, Mariapolder en Noordhofpolder 128, Perkpolder, Kievitpolder en Molenpolder 135, Polders van Ossenis en van Hengstdijk 135, Noorddijkpolder 136, Kruispolder en Wilhelminapolder 137.	
§ 14. <i>Polders tussen Lamswaarde en Hulst</i>	138
Hoof- en Molenpolder c.a. 138, Dullaertpolder 140, Ser Paulus- en Vogelpolders 141.	
§ 15. <i>De Graauwsche polders</i>	142
Oude Graauw en Langendam 142, Melopolder 143, Willem Hendrikspolder 143, Kleine Molenpolder 143.	
§ 16. <i>De Clinge- en Kieldrecht polders</i>	143
Clingepolder 143, Groot- en Klein Kieldrecht 144, Nieuw Kieldrecht 146.	
§ 17. <i>De Saaftingepolders</i>	146
Saaftingepolder, Louispolder en Prosperpolder 146, Van Alstein- en Koningin Emmapolders 152, Hertogin Hedwigpolder 152.	
§ 18. <i>De polders van Stoppeldijk en Cambron</i>	153
Stoppeldijkpolder 153, Cambron- en Hulsternieuwlandpolder c.a. 154.	
§ 19. <i>Polders tussen Hulst en Appenzak</i>	154
Absdalepolder 154, Riet- en Wulfsdijkpolder 154, Catharinapolder 155, Willem III-, Van Lijnden- en Hellegatpolders 155.	
§ 20. <i>St Jansteen-, Wildelanden- en Ferdinanduspolders</i>	156
St Jansteenpolder 156, Rieden- en Wildelanden 156, Ferdinanduspolders 157.	
§ 21. <i>De Beoosten Blijpolders</i>	157
Oud Beoosten Blij bezuidenpolder 157, Beoosten Blij benoordenpolder 158, Overige Blijpolders en Nieuw Karnemelk 158.	
§ 22. <i>De Kanisvliet- en Moerspuipolders</i>	160
Autrichepolder 160, Kanisvliet Binnenpolder 161, Zuiddorrepolders c.a. 162, Overslagpolder en Moerspuipolder 162.	
§ 23. <i>Polders van Albert en Isabella</i>	163
Gr. en Kl. St Albertpolders 163, Poelpolder 164, Philippine- en St Pieterspolders 164.	
§ 24. <i>De Zaamslagpolders</i>	165
Zaamslagpolder 165, Aan- en Genderdijke 166, Gr. en Kl. Huyssenspolders 166, Krekepolder 169, Margarethapolder 169, Eendragt polder 170, Ser Lippens- en Nieuw Othenepolders 170.	

	Pag.
§ 25. <i>Polders tussen Axel, Terneuzen en Hoek</i>	171
Noordpolder c.a. bij Axel 171, Lievenspolder c.a. bij Terneuzen 172, Zevenaar- en Koegorspolders c.a. 172, Loven- en Koudenpolders c.a. 173, Nieuw Neuzenpolder 175.	
§ 26. <i>De polders in de vaarwegen naar Axel en Gent</i>	176
Vogelschor- en Papeschorpolders 176, Smidsschorrepolder c.a. 177, Axelse Vlakte 178, Melaniapolder c.a. 178, Louisapolder c.a. 180, Seydlitzpolder en Visartpolder 180, Kleine Stellepolder 180, Vergaertpolder 181, Bontepolder 182, Mossel- en Kanaalpolder 182, Van Wuyckhuisepolder 182, Dijckmeesterpolder 184, Braakmanpolder 187.	
§ 27. <i>Organisatie en Bestuur</i>	190
Graafschappen en wateringen 190, De Vier Ambachten 192, Dijk- ringen 193, De v.m. waterschappen 193, Calamiteuze polders 195, Internationale polders 197, Samenvoeging 199, Polderhuizen 207, Kroondomein 210.	

III. ZEEUWSCH VLAANDEREN - *Landverlies*

§ 1. <i>Vallen en afschuivingen</i>	213
Overzicht 213, Ontgrondingen Cadzand-Breskens 214, Vallen tussen nr 1 en tot voorbij nr 7, 216, Vallen c.a. Thomaespolder en Paulina- polder 221, Vallen in de Braakman 225, De 64 „vallen” aan de Nieuw Neuzenpolder 226, Vallen aan de Rijkszeewering Terneuzen 228, „De Val” van Nieuw Othene 229, Een serie van 82 vallen 230, Drie „vallen” bij Ossensisse 234, De „vallen” van Walsoorden 235, Twee „Belgische vallen” 236, Plaatvallen 237.	
§ 2. <i>Stormvloeden</i>	239
„Verjaarde” stormvloeden 240, Vloeden 1530-1825, 245, Stormvloed 12 maart 1906, 246, Stormramp 1-2-1953, 249, Wielen 252, Water- standen 254. Verloren land: Schooneveld, Koezand, Waterdunen 256, Eiland Wulpen 257, Wulpenpolder 258, Zwartepolder 261, Van Breskens tot Saafingte 263.	
§ 3. <i>Militaire inundaties</i>	264
Vroegere inundaties 264, De jongste inundaties 267.	

IV. ZEEUWSCH VLAANDEREN

Verdediging tegen het water

§ 1. <i>Dammen en dijken</i>	273
Algemeen 273, Dammen in Passageule en Zwin 273, De Groesche dammen c.a. 275, Andere dammen 276, Dijken 276, Deltadijken 277, Muraltmuren 279, Binnendijken 279, Graaf Jansdijk c.a. 280, Schorer's graf 284.	
§ 2. <i>Over- en grondonderzoek</i>	285
Peilen 285, Strandmetingen 288, Zandhaling 288, Duikonderzoek 290, Grondonderzoek 291.	
§ 3. <i>Strand-, duin-, oever- en dijkverdediging</i>	293
Strandhoofden 293, Kruishoofd 296, Duinverdediging 297, Promena- de 297. Oeververdediging: Overzicht 298. West Zeeuwsch Vlaanderen: Cadzand-Breskens 298, Bijzonder voor- val 298, Hoofdplaatpolder 302, Thomaespolder 303, Elisabethpolder c.a. 305. Oost Zeeuwsch Vlaanderen: Nieuw Neuzenpolder 306, Rijkszee- wering Terneuzen 308, Tussen de Batterië en Hellegat 310, Nol van	

Ossenisse 312, Walsoorden 313, Oude Hoofd 315.
 Dijkverdediging: Overzicht 319.
 Verdedigingsfasen 320, Dijkonderhoud 323, Bisamratten 324, Dijk
 wordt duin 324, Stelsel put- en keetbazen 325.

- § 4. *De strijd tegen het binnenwater* 326
 Algemeen 326, Enkele markante punten: De Drink 327, Sasput 327,
 De Passageule 328, Rijkswaterleidingen 329, Uitwateringswater-
 schappen 331, Melkader 340, Ongeveer 100 jaar geleden 341, De
 oude gemalen 341, De huidige afwatering 343, Overzicht gemalen 346.

V. ZEEUWSCH VLAANDEREN - *In cultuur gebracht*

- § 1. *Wooncentra* 347
 Algemeen 347, Kloosters en kastelen 348, Boerderijen 350, Steden
 en dorpen; West Zeeuwsch Vlaanderen: Aardenburg 354, Sluis 359,
 Retranchement 361, Oostburg 361, IJzendijke 362, Biervliet 364,
 Breskens 367, Overige plaatsen 368.
 Oost Zeeuwsch Vlaanderen: Terneuzen 372, Axel 376, Philippine 378,
 Sas van Gent 379, Hulst 380, Overige plaatsen 383.
- § 2. *Middelen van bestaan* 389
 Landbouw c.a. 389, Meestoven 396, Korenmolens 397, Moernering
 c.a. 401, Industrie 402, Visserij 408.
- § 3. *Openbare Energie- en Nutsbedrijven* 416
 Gas 416, Elektriciteit 419, Waterleiding 423, Spaarbekkens 426,
 Waterfabriek 428, P.T.T. 433.

VI. ZEEUWSCH VLAANDEREN - *Communicatie*

- § 1. *Havens* 437
 West Zeeuwsch Vlaanderen:
 Aardenburg 437, Havens aan het Zwin 438, Cadzand-Haven 438,
 Oostburg 439, Biervliet 441, IJzendijke en Hoofdplaat 442, Breskens
 444.
 Oost Zeeuwsch Vlaanderen:
 Hulst 447, Axel 447, Hoek 448, Philippine 448, De kleine tijhavens
 449, Walsoorden 455, Terneuzen 456, Havenschap 459.
- § 2. *Wegen, Tollen, Spoor- en tramwegverkeer* 460
 Algemeen en overzicht 460, Wegschap Hulst-De Paal 461, Rijks-
 wegen en Provinciale wegen 462, Tractaatweg 464, Tollen 466,
 Spoorwegen 468, Tramwegen 469.
- § 3. *Veren* 475
 Grote veren 476, Kleine veren 478, Internationaal veer 480, Veer-
 havens 482, Veerboten 485, Vrije veren c.a. 487.
- § 4. *Kanalen* 488
 Kanaal Sluis-Brugge 488, Kanaal Terneuzen-Gent 490, Zijkanaal
 naar Axel (en Hulst) 498, Kanalencomité's 499, „Doorsteek” en
 Baalhoekkanaal 500.
- § 5. *Vaste oeververbinding Westerschelde* 503
- Lijst van figuren* 511
- Geraadpleegde bronnen* 517
- Lijst van aanvullingen c.a. voor de delen I t/m III* 525
- Personen- en zakenregister voor de delen I t/m IV* 531

INLEIDING.

Nadat reeds drie delen in de serie „Tussen Afsluitdammen en Deltadijken” waren verschenen (waarvoor meer belangstelling bleek te bestaan dan bij het verschijnen van het eerste deel was voorzien) besloot schrijver dezes ook van Zeeuwsch Vlaanderen een historisch-waterstaatkundige studie te doen verschijnen om daarmee deze serie van het Zeeuwse deltagebied af te ronden.

Het Zeeuwsvlaamse gebied, dat aanvankelijk deel uitmaakte van het graafschap Vlaanderen en daarna Staats Vlaanderen vormde kwam pas in 1814 bij Zeeland en kreeg toen de naam Zeeuwsch Vlaanderen. Deze streek draagt echter zeker niet minder de sporen van watergeweld dan het overige deltagebied. Bovendien heeft Vlaanderen als geheel vele oorlogen moeten doorstaan waarbij de laaggelegen polderlanden langs de Honte- of Westerschelde meermalen tot militaire waterlinies werden geformeerd. Nergens in de Rijn-Maas-Scheldedelta vindt men dan ook zoveel overblijfselen van militaire verdedigingswerken als in het polderland van Zeeuwsch Vlaanderen. Vele gegevens over deze forten, schansen en batterijen werden ons verstrekt door dhr Y. Meeter te 's Gravenhage, luitenant-kolonel b.d., destijds enige jaren territoriaal commandant in Zeeland. Bij zijn studie over deze defensiewerken heeft hij zich ook intensief met het ontstaan en vergaan van het Zeeuwsvlaamse polderland bezig gehouden. Vele daarbij verzamelde gegevens en gemaakte aantekeningen stelde hij ons welwillend ter beschikking, waarvoor wij op deze plaats onze hartelijke dank uitspreken.

Verder blijkt uit de geschiedenis dat zowel het landschap als de bevolking van Zeeuwsch Vlaanderen een duidelijke invloed vanuit het zuiden heeft ondergaan. Bovendien ontstond, vooral door de in de 80-jarige oorlog geformeerde linies, een oost-west lopende scheidingslijn, die men heden ten dage nog in grote trekken terug kan vinden. Omdat mede onder invloed van de deltawerken (dijkverzwaringen), kanaalwerken, havenconcentraties, waterbeheersingsplannen, ruilverkavelingen en industrievestigingen Zeeuwsch Vlaanderen snel aan het veranderen is en mogelijk door een toekomstige vaste oeververbinding over en onder de Westerschelde nog meer zal veranderen, hopen wij dat het van nut kan zijn dat aan vele historisch-waterstaatkundige facetten van het Zeeuwsvlaamse polderland in dit werk aandacht is besteed. De daarbij geraadpleegde bronnen zijn zoveel mogelijk vermeld; voor zover niet anders aangeduid zijn de foto's van de auteur.

Bij de voltooiing van dit werk mag een hartelijk dankwoord zeker

niet ontbreken voor ir J. van Malde, hoofdingenieur A van de Rijkswaterstaat en hoofd van de Studiedienst Vlissingen, die zo bereidwillig was het manuscript door te vorsen en daardoor met zijn opbouwende kritiek een waardevolle bijdrage heeft geleverd voor de totstandkoming. De Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) zijn wij zeer erkentelijk omdat zij bereid was ook voor deze uitgave een subsidie te verstrekken in de voorbereidende kosten waardoor het manuscript persklaar kon worden gemaakt.

Vrijwel alle tekenwerk werd met toewijding en kundigheid verricht door de cartograaf H. J. Everwijn te Vlissingen terwijl van dhr G. Mannaart te Vlissingen prettige administratieve medewerking werd verkregen. Aan het eind van dit deel is een personen- en zakenregister voor alle vier delen uit deze serie opgenomen. Het werd met enthousiasme samengesteld door mevr. A. Wilgenburg- de Bruin te Kortgene, wier bibliotheekervaring daarbij goed van pas kwam. Omdat de betreffende uitgaven bedoeld zijn als naslagwerken, die hopelijk vele jaren van dienst zullen zijn is een dergelijk register welhaast onmisbaar. Bovendien werd een lijst opgenomen waarin enkele aanvullingen en verbeteringen van de voorgaande delen zijn vermeld.

Overigens hebben nog vele anderen in een of andere vorm ertoe bijgedragen dat deze serie werken kon worden voltooid. Van hen verdient in elk geval vermelding de mede-auteur van deel I, de heer M. P. de Bruin. De drukkerij van de fa Littooy & Olthoff — drukkers van de vorige drie delen — werd inmiddels overgenomen door C.V. Drukkerij G. W. den Boer te Middelburg; het is gebleken dat het typografisch werk daarmee weer in goede handen is terechtgekomen. Veel dank voor de vlotte en prettige samenwerking.

Tenslotte hoopt de schrijver in alle bescheidenheid, dat ondanks hun onvolkomenheden, deze uitgaven een bijdrage mogen vormen tot vermeerdering van de kennis van het Zeeuwse deltagebied, dat vooral de laatste decennia zo snel aan het veranderen is.

Vlissingen, september 1973.

I. ZEEUWSCH VLAANDEREN.

Algemeen.

§ 1. LAND EN WATER (w.o. topografie en geografie)

Dat de naam Vlaanderen voor het eerst voorkomt in het omstreeks 678 door St Audoenus beschreven leven van de heilige Eligius (590-660), die het Christendom daar verkondigde, „in municipio Flandrensi, id est Brugensi” wordt vermeld door F. Nagtglas.¹⁾ Vlaanderen
c.a.

St Eligius — St Eloi — oorspronkelijk goudsmid en schatmeester van de Frankische koningen Clotaris II en Dagobert I, was later priester en bisschop van Noyon; hij leeft in de herinnering — 1 december — voort als schutspatroon der smeden. Te zijner nagedachtenis werd op 2 december 1962 op het St Eligiusplein te Oostburg een standbeeld(je) onthuld; het door de Haagse beeldhouwer baron E. Speyart van Woerden vervaardigde kunststuk werd geschonken door de R.K. Nederlandse Metaalbewerkerbond „St Eloy” en de parochie Oostburg. Dat men in West Zeeuwsch Vlaanderen die naam in ere houdt blijkt ook uit het feit dat men in 1947 in Oostburg de R.K. Scholengemeenschap van start liet gaan onder de naam „Sint Eloy”.

Wanneer in het begin van de 8e eeuw de zeevaarders van Vlaanderen spraken, bedoelden zij de kuststrook ten zuiden van de toenmalige Scheldemond. Daarbij dient men dan te bedenken dat de Scheldemond destijds veel noordelijker was gelegen dan thans en dat in de 16e eeuw nog sprake was van de Oosterschelde als toegang tot Antwerpen; pas daarna werd de Westerschelde de hoofdvaarweg naar België. Voordat van inpolderingen sprake was (d.w.z. vóór de 11e eeuw) lag de noordelijke oeverlijn van Vlaanderen, — de scheiding van land en water —, in wat men nu Belgisch Vlaanderen zou kunnen noemen; een lijn, die men zeer globaal kan trekken van Brugge naar Antwerpen. Fig. 1 geeft een overzicht van Zeeuwsch, Belgisch en Fransch Vlaanderen.

De kuststreken langs de Noordzee, — tussen de Grevelingen (Gravelines, ruim 15 km ten westen van Duinkerken, zie fig. 1) in Frankrijk en de vroegere Schelde —, schijnen al vroeg bewoond te zijn geweest, vermoedelijk door de uit Germanië verdrongen Menapiërs en door de uit Gallië, van Keltische stam afkomstige Moriniërs, die zich daar tijdens de oorlogen van Ceasar gevestigd zouden hebben. In het laatst der 4e eeuw schijnen zich daarbij koloniën van Saksers te hebben gevoegd.

Op het eind van de 5e eeuw hebben de verschillende stammen, die toen in de lage landen aan de Noordzee waren gevestigd, zich verenigd tot het Frankische rijk. De bemoeienissen van koning Clovis, die als gowkoning

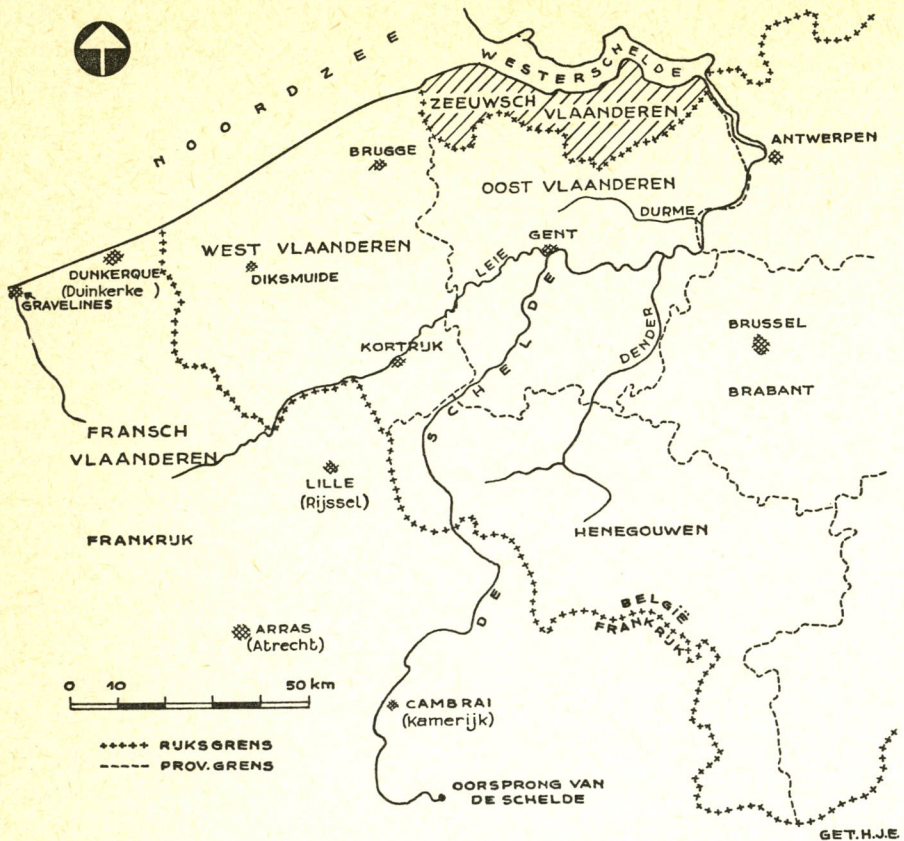

Fig. 1. Overzicht van Zeeuwsch, Belgisch en Fransch Vlaanderen.

der Salische Franken een rijk bestuurde met Doornik als middelpunt hebben daartoe een grote bijdrage geleverd. De destijds aan de gang zijnde ondergang van het Romeinse rijk en de toetreding van koning Clovis tot het Christendom waren daarbij gunstige factoren.

Na enkele eeuwen bereikte het Frankische rijk zijn hoogtepunt onder Karel de Grote. Na zijn opvolger Lodewijk de Vrome ontstond veel strijd over de verdeling van zijn rijk onder diens zonen. Dat resulteerde in 843 in het verdelingsverdrag van Verdun, waarbij het Frankische rijk werd verdeeld in Neustrië (de westelijke provincies), in Austrasië (de middelste provincies) met de Schelde als grens en in het Oost-Frankische rijk (de oostelijke provincies). De westelijke provincies, waartoe Vlaanderen behoorde, werden toen toebedeeld aan Karel de Kale, één der zonen van Lodewijk de Vrome.

In 870 volgde nogmaals een verdeling, maar nu tussen Karel de Kale en Lodewijk de Duitscher, die het Oost-Frankische rijk bestuurde. Hoewel

daarbij de Schelde als grens kwam te vervallen en van de drie oorspronkelijke, slechts twee rijken overbleven maar inmiddels Vlaanderen, als één der gouwen van het West-Frankische rijk, eigen graven had gekregen, werd de Schelde de grens tussen het graafschap Vlaanderen en Brabant.

Het bleven roerige tijden, waarin de Graaf van Vlaanderen beurtelings leenman was van de keizer van Duitsland en van de koning van Frankrijk. In 1300 werd Vlaanderen door de Franse koning Philips de Schone bezet. Dat leidde tot een opstand in Brugge met als gevolg in 1302 de Gulden-sporenslag bij Kortrijk, waarbij het Vlaamse voetvolk het Franse ridderleger versloeg; de zelfstandigheid van de graafschap Vlaanderen was daarmee gered. De Vlaamse graaf koos korte tijd later toch de zijde der Fransen om de steden onder zijn macht te kunnen houden. In 1383 kwamen de Vlaamse gewesten aan Philips de Stoute, hertog van Bourgondië, vanwege zijn huwelijk met Margaretha, dochter van de graaf van Vlaanderen, Lodewijk II van Male.

Het Bourgondische huis bleef Vlaanderen regeren tot Maria, — enige dochter van Karel de Stoute —, door haar huwelijk met Maximiliaan van Oostenrijk, zoon van keizer Frederik III, Vlaanderen als erfgoed in het huis van Oostenrijk bracht. Toen volgden de verwickelingen met Spanje in de vorm van de 80-jarige oorlog (1568-1648) met als resultaat dat de Noordelijke Nederlanden een onafhankelijke republiek werden.

Uit de historie blijkt dat Vlaanderen in de middeleeuwen een welvarende streek was, vooral als gevolg van de handel met Noordwest Europa. Rampen, veroorzaakt door oorlogshandelingen en door stormvloeden in de 16e eeuw, ontredderden evenwel een groot deel van het land. Enkele gebieden, die tijdens de 80-jarige oorlog langs de Schelde op de Spanjaarden waren heroverd, zoals het land van Biervliet, van Terneuzen en van Axel werden bij acte van 13 augustus 1588 door de Raad van State onder gezag van Gecommitteerde Raden van Zeeland gesteld, evenals de forten Lillo en Liefkenshoek aan de Schelde bij Antwerpen. Genoemde gebieden vormden het Committimus van de Staten van Zeeland.

Bij de Vrede van Munster (ook wel genoemd de Westfaalse vrede), gesloten op 30 januari 1648, waarbij de Noordelijke Nederlanden door Spanje als een onafhankelijke republiek werden erkend, werd ook de splitsing van Vlaanderen in drie delen staatkundig vastgelegd. Deze delen waren:

- a. Hollandsch- of Staats Vlaanderen (Generaliteitslanden), dat met het genoemde Committimus ongeveer het huidige Zeeuwsch Vlaanderen omvat.

- b. Spaansch Vlaanderen (na het zgn. Barrièretractaat van 14 november 1715 werd dit Oostenrijks Vlaanderen), dat is ongeveer het gebied der beide Belgische Vlaamse provincies.
- c. Fransch Vlaanderen; het noordoostelijk deel van het huidige Frankrijk, waarin zich o.a. bevinden de oorspronkelijk Vlaamse steden Rijsel (Lille), Atrecht (Arras) en Duinkerke.

Staats Vlaanderen werd daarbij aan de Algemene Staten van Holland afgestaan. In de tijd van de Republiek heeft de grens nog enkele keren aanpassingen ondergaan, die hierna nog ter sprake zullen komen.

Vlaanderen als geheel strekt zich thans uit vanaf de zuidelijke oever van de Westerschelde langs de Belgische kust tot over de Frans-Belgische grens (zie fig. 1). Aan de Belgische kust ligt de provincie West Vlaanderen, die in het zuidoosten voor een klein deel aan de Schelde grenst. Oost Vlaanderen is de Belgische provincie ten zuidwesten van Antwerpen met Gent als centrum; de Schelde stroomt midden door deze provincie.

Met de Franse bezetting van de Nederlanden (1795-1815) volgde, door het op 16 mei 1795 te 's-Gravenhage gesloten verdrag tussen de Bataafse en Franse republiek, dat Staats Vlaanderen aan Frankrijk werd afgestaan. Inlijving van de Republiek der Verenigde Nederlanden bij Frankrijk volgde in 1810. In de „Franse” periode werden bij een wet van 17 februari 1800 de hiervoor onder a t/m c genoemde gebieden tot het vierde arrondissement van de Schelde gerekend. Daarbij werd Vlaanderen in twee departementen verdeeld, nl. dat van de Schelde en dat van de Lijs of Leije.

Bij het congres van Wenen in 1815 gaf Oostenrijk de Zuidelijke Nederlanden voorgoed op en werden Nederland en België tot één koninkrijk verenigd. Het departement van de Schelde werd toen de Belgische provincie Oost Vlaanderen, het departement van de Leije werd de Belgische provincie West Vlaanderen, terwijl het v.m. Staats Vlaanderen (de Generaliteitslanden) kort tevoren reeds bij de Nederlandse provincie Zeeland was gevoegd (K.B. van 20 juli 1814). De Generaliteitslanden en het hiervoor genoemde Committimus vormden sindsdien Zeeuwsch Vlaanderen.

Die verdeling was niet naar de zin van invloedrijke Belgen; zij wilden de Schelde als grens van de provincie Oost Vlaanderen met het oog op de scheepvaart naar Antwerpen en Gent. Een en ander was mede een faktor bij het ontstaan van de Belgische opstand te Brussel in 1830, welke opstand zich spoedig over heel Zuid Nederland uitbreidde. Op 4 oktober 1830 riep een voorlopige regering de onafhankelijkheid van België uit; de Belgen kozen Leopold van Saksen-Coburg tot koning. Dat was mede voor koning Willem I aanleiding om gewapend op te treden.

Op 2 augustus 1831 trokken Nederlandse troepen België binnen en versloegen in de daaropvolgende dagen de Belgische legers bij Hasselt en Leuven. Toen Frankrijk de Belgische troepen te hulp kwam werd een wapenstilstand gesloten en trokken de Nederlandse troepen zich terug. Het was een Tiendaagse veldtocht geworden, die toch van invloed was op de totstandkoming van de bepalingen bij de scheiding der Nederlanden. Het werd echter 1839 eer de definitieve scheiding tussen België en Nederland tot stand kwam en de vrede met België werd getekend.

De naam van overste Joseph Ledel (1779-1835) herinnert aan die roerige tijd (Ledelplein en Ledeltheater te Oostburg); reeds vóór de Tiendaagse veldtocht was hij op 31 oktober 1830 met een troepencommando uit Vlissingen overgestoken. Daarmee wist hij, versterkt door burgers uit Schoondijke en gesteund door burgemeester dr H. A. Callenfels en mr J. E. Risseeuw, beiden uit Oostburg, de naar die stad oprukkende Belgen, die reeds Aardenburg en Sluis bezet hadden, terug te drijven, genoemde plaatsen te heroveren en de Belgen buiten de grenzen te houden. De daarna gedurende de wapenstilstand (1831-1839) door Ledel aangebrachte versterkingen, alsmede de houding van de burgerbevolking, hebben er niet weinig toe bijgedragen dat Zeeuwsch Vlaanderen in 1839 bij de provincie Zeeland is gebleven.

De grens van Staats Vlaanderen, die aanvankelijk (vrede van Munster 1648) niet goed vastlag werd, bij overeenkomst tussen de Staten Generaal en Spanje, op 28 september 1664 te Brussel nader vastgesteld. Bij het reeds genoemde Barrièretractaat van 1715 kreeg Staats Vlaanderen een ruimere begrenzing, die echter bij overeenkomst van 22 december 1718 weer werd beperkt. Bij tractaat van 8 november 1785 werd de grens weer teruggebracht tot die van 1664 en kwamen de Scheldeforten aan Oostenrijk. Die grens verviel tijdelijk onder de Franse bezetting maar werd bij de scheiding in 1814 weer hersteld en bij het tractaat van 1839 als een deel van de Rijksgrens tussen Nederland en België vastgesteld. Alleen in het oostelijk deel werden de polders van den Doel, van St Anna, een deel van Keetenisse en de daar liggende Scheldeforten, aan België toegewezen.

De
Rijksgrens

De nieuwe Rijksgrens tussen Nederland en België werd te Maastricht vastgelegd bij overeenkomst van 8 augustus 1843. Met ca 370 gietijzeren kegelvormige palen (gew. 372 kg per stuk) is die ruim 400 km lange kronkelende grens, in het terrein aangeduid.²⁾ Het begin is bij G.P.I. op het hoogste punt van Nederland (N.A.P. +321,80 m), het huidige zg. Drielandenpunt bij Vaals in Limburg en het eindpunt G.P. 369 in het Zwin bij Cadzand.

Het Drielandenpunt was tot 1920 zelfs een Vierlandenpunt, als gemeenschappelijk grenspunt van Nederland, Duitsland, België en Moresnet. Moresnet was een neu-

trale landstreek tussen België en Duitsland, dat na de eerste wereldoorlog bij België werd gevoegd als deel van de provincie Luik.

Voor het grensgeedeelte met Zeeuwsch Vlaanderen, ongeveer 100 km lang, waren een 100-tal van die palen (G.P. 270 t/m G.P. 369) nodig. Fig. 2, p. 17 toont Rijksgrenspaal G.P. 367, staande in de Zwinschorren. Een bijzonderheid is, dat G.P. 364 is aangeduid met 3 palen. Het juiste hoekpunt lag in 1843 in het water van het Zwin. Aan weerszijden van het Zwin werd toen een richtpaal (verklikker) gezet, zodat eerst na de jongste Zwinafdamming (Willem Leopoldpolder 1873) de G.P. in het juiste hoekpunt kon worden geplaatst; de „verklikkers” liet men staan.

Overigens schijnt het laatste gedeelte van de Rijksgrens, dat in het Zwin, getrokken over de grenspalen 368 en 369 de Westerschelde bereikt, nog niet helemaal te kloppen met de omschrijving, die daarvan in 1843 en nader in 1869 is vastgelegd. Volgens het procesverbaal van beschrijving zou dat grensgeedeelte het verlengde zijn van de lijn, getrokken over de torens van Aardenburg en Retranchement. Volgens gegevens van het Kadaster te Middelburg zou de positie van de grenspaal (nr. 369) aan de zeezijde een correctie van enkele meters in Belgische richting moeten ondergaan, wil de bedoelde grenslijn aan de omschrijving voldoen.

De desbetreffende grensgemeenten maakten in 1844 processenverbaal op omtrent de plaatsbeschrijving van elk der palen. De burgemeesters van de wederzijdse grensgemeenten dienen jaarlijks de staat van de grenspalen te controleren.³⁾ Er heeft dan een schouwing plaats. Voor het onderhoud en de instandhouding bestaat een reglement, goedgekeurd bij K.B. van 14 december 1849; het onderhoud geschiedt door de desbetreffende grensgemeenten.

Over het algemeen zijn de grenspalen aangebracht op plaatsen waar een doorlopende weg of dijk de grens passeert. Bij de belangrijkste overgangen werd voorts een grenskantoor of douanepost ingericht, zoals die te Sluis, Eede en Veldzigt (bij IJzendijke) in West Zeeuwsch Vlaanderen en die te Philippine, Sas van Gent, Overslag, Koewacht, Kapellebrug, Clinge en Nieuw Namen, alle in Oost Zeeuwsch Vlaanderen (ze zijn aangegeven in fig. 31). In Beneluxverband worden de formaliteiten aan deze grensposten steeds eenvoudiger.

Liniepalen Overigens kent men in West Zeeuwsch Vlaanderen nog een aantal grenspalen uit vroeger tijden zoals liniepalen of limietpalen, waarlangs door de VVV te Oostburg zelfs een grenspalenroute is uitgezet.⁴⁾ De oudste van die palen, de zgn. „Tiendenpaal” — fig. 3, p. 17 — staat op het Redouteplein te Waterlandkerkje en stamt vermoedelijk uit de 13e eeuw, toen de abdijen van St Bavo en St Pieter te Gent het tiendrecht in Vlaanderen uitoefenden.

Het tiendrecht was van kerkelijke oorsprong en bestond uit het recht om een evenredig deel, meestal 1/10, te heffen van het tiendplichtig gewas van land dat bij een

fig. 2.

Eén der Rijksgrenspalen - G.P. 367 - in de schorren van het Zwin.

Fig. 3.

fig. 3.

Een der oudste grenspalen van ons land, een zogenaamde „Tiendenpaal”, verplaatst naar het Redouteplein te Waterlandkerkje. De letters S.B. duiden (volgens Aalbregtse) vermoedelijk op de abdij van St.-Bavo te Gent.

fig. 4.

Restanten van de beplanting op de slikken voor de Kruispolder in Oost Zeeuwsch Vlaanderen. (Als Oud-Hontenisse geïnundeerd 1508/1511.)

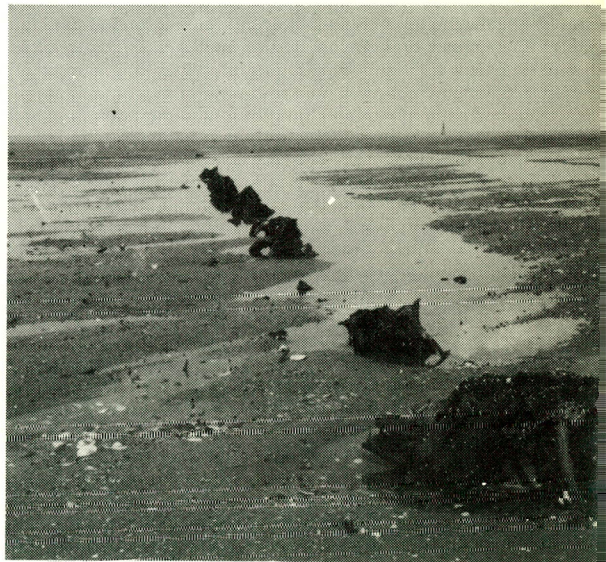

fig. 5.

Fragment van de in 1954/1957 aangelegde bebossing in de Braakmanpolder.

CARTE PARTICULIERE DE LA PARTIE OCCIDENTALE DU FLANDRE HOLLANDOIS

ou les Entrées de L'ECUSE BRUGES OSTENDE de a Amsterdam par COVEN et MORTIER

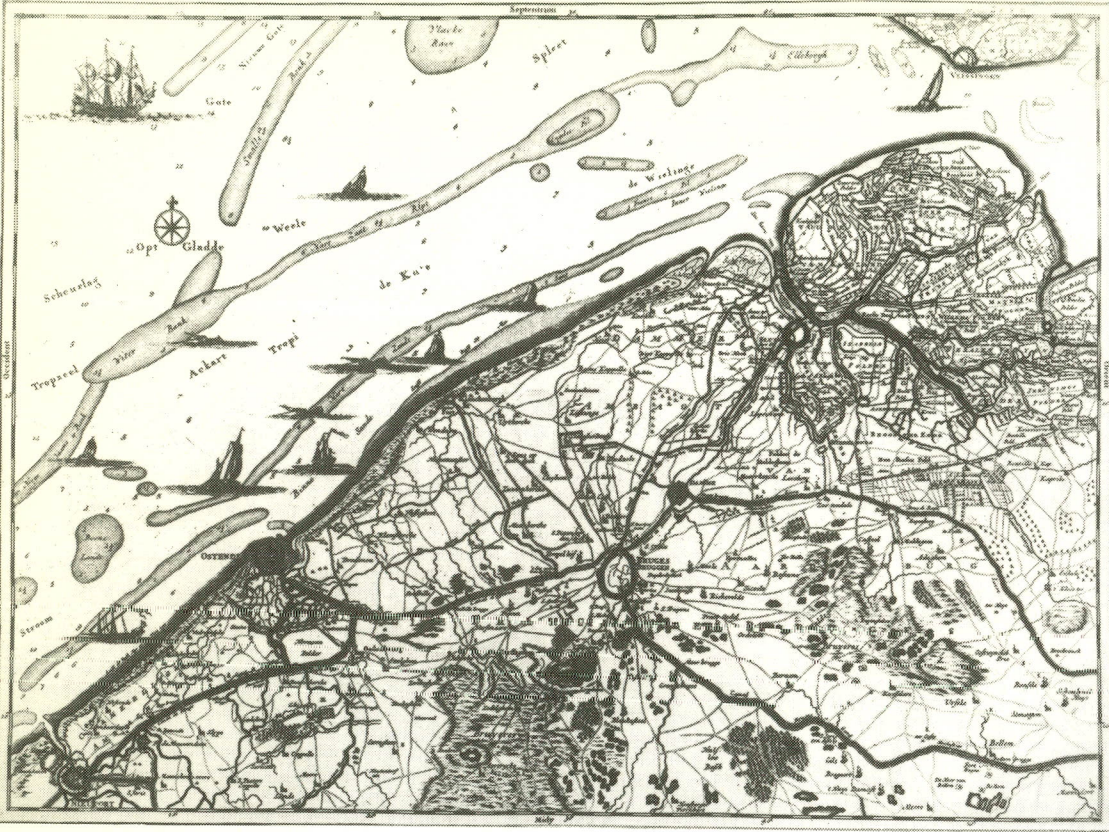

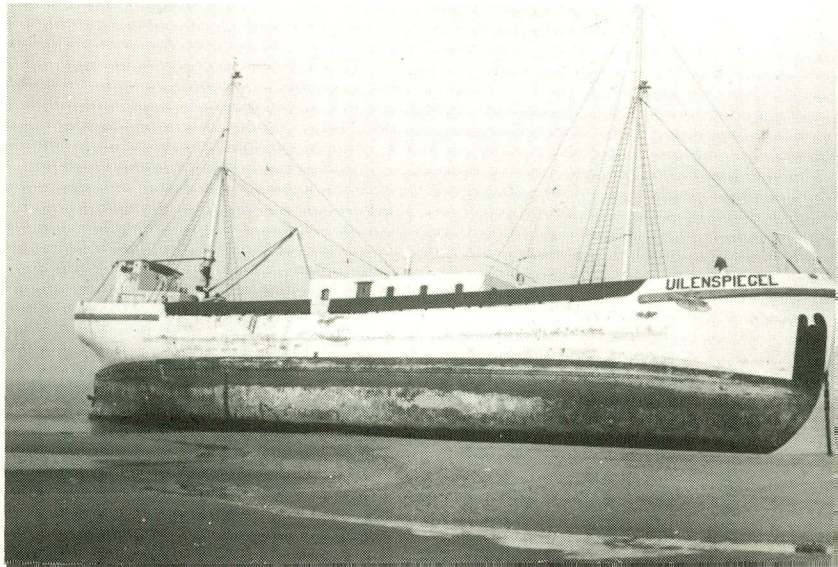
fig. 6.

De Vlaamse kust van Breskens tot „Nieuport” met een fragment van de „Vlaamsche Banken” omstreeks eind 17e eeuw.

Alg. Rijksarchief, Den Haag

fig. 11.

De „Uilenspiegel” als radiozenderschip („Piratenzender”) op 16 december 1962 gestrand op de kust van Cadzand. Opname 5 maart 1963.

ander in gebruik was. Er waren oude tienden en novale tienden, de laatstgenoemde werden geheven van gronden, die nieuw ontgonnen waren. Bij de wet van 16 juli 1907 zijn de tienden m.i.v. 1 januari 1909 afgeschaft.

In 1243 had de bisschop van Doornik verschillende parochiegrenzen doen afbakenen, die echter vele conflicten opleverden. Reeds in 1244 werd een geschil beslecht.⁵⁾ Daarna was het meermalen nodig, de grenscheidningen opnieuw aan te duiden, zoals o.a. in 1652 en 1654 door de landmeters Jan Baele en Pieter van de Maele en anderen is gebeurd. Er werden toen onder meer een 23-tal van Balegemse zandsteen gemaakte en van een vierkante kop voorziene grenspalen geplaatst. Het wordt mogelijk geacht dat nr. 9 van die serie, indertijd geplaatst aan de huidige Nederlands-Belgische grens, (tussen de grenspalen GP 330 en GP 331 bij de buurtschap „Het Groene Woud”, in België bekend onder de naam „Goed Leven”) naar Waterlandkerkje is overgebracht.⁶⁾ Van de andere tiendenpalen is weinig of niets meer te vinden. Bovengenoemde paal is gemerkt met S.B. (St Bavo te Gent) aan de ene zijde en met drie sleutels der Abdij van St Pieter te Gent aan de andere zijde. De jongste van die liniepalen ontlenen hun plaatsing aan de Algemene wet van 26 augustus 1822⁷⁾: „waarbij wordt gearresteerd het Reglement, aanwijzende den loop der liniën van toezigt, welke . . . enz. . . . het vrije van het onvrije territoir af zullen scheiden”. Behalve in West Zeeuwsch Vlaanderen waar nog een vijftal van die kegelvormige palen met afgeronde kop voorkomen, staan er in Oost Zeeuwsch Vlaanderen nog een tweetal, nl. één bij het dorp Graauw en één boven op de zeedijk van de in 1897 bedijkte Koningin Emmapolder, langs het verdronken land van Saaftinge (zie fig. 74). Het is waarschijnlijk de allerjongste liniepaal, althans in Zeeuwsch Vlaanderen.

Dat het huidige Zeeuwsch Vlaanderen niet altijd een welvarende streek geweest is zoals nu en dat in voorgaande eeuwen met vele oorlogshandelingen en overstromingen, het gebied soms de toestand benaderde van „woest en ledig” te zijn, kan blijken uit het volgende citaat, nl. Bebossing
c.a.

„dat in het begin van de 17e eeuw, daar wolven rondzwierven, die nog wat vroeger, „in het genoegzaam verlaten Oostburg uit den put op de markt kwamen drinken, „en dat in 1606 in het land van Kadzand een algemene jacht werd voorgeschreven, „waarvoor een beloning van 9 gulden voor elke gedode wolf werd uitgelooft.⁸⁾ De dieren kwamen vooral in strenge winters, uit de naburige Vlaamse bossen. In december 1610 en zelfs nog in 1700 riep het Vrije van Sluis tot een algemene wolvenjacht op.^{8a)}

Ook de bekende J. H. van Dale uit Sluis (1828-1872) schreef:

„dat het land was woest, het geblaas der kudde was vervangen door het gehuil „der wolven; bij elken vloed braken de baren door de dijken en aan de zee was „teruggegeven wat haar eenmaal met zoveel zweet en goude was ontschaakt”.

In die ontredde gebieden kon op bepaalde plaatsen een zekere vorm van bebossing kennelijk wel tot ontwikkeling komen; zo werden in Beoos-

ter Eede (Aardenburg) in de 16e eeuw aanzienlijke boscomplexen aangetroffen, ondanks het feit dat er sedert 1485 veel hout was geveld voor de afdamming van het Zwarte Gat (zie § 4, hfdst. II).

„Maar het ganse land van Sluis tot Hulst”, zo vermeldden de geschiedschrijvers, was in het laatst der 16e eeuw één moeras, waarin hier en daar de eenzame bouwvallen van kastelen en dorpskerken het oog trokken en de rampzalige overblijfselen van eens aanzienlijke steden als oasen in een woestijn lagen. De zee bespoelde zowel de wallen van Sluis, Aardenburg, Axel en Hulst. Het is duidelijk dat een dergelijke situatie mede als oorzaak is aan te wijzen van het feit dat er thans van omvangrijke bebossing in Zeeuwsch Vlaanderen geen sprake is: het bomenareaal is beperkt gebleven tot enkele hierna te noemen kleine bossen. Dat dit in voorhistorische tijden anders is geweest hebben de vondsten van 1902 en 1962 bij Terneuzen bewezen. In 1902 stuitte men aldaar bij de bouw van een nieuwe schutsluis, bij het graven van de daarvoor benodigde bouwput op een préhistorisch bos. Dr J. Lorié⁹) schreef daarover:

„Bij het verbrede kanaal behoorde eene nieuwe schutsluis, die gebouwd werd in „eene grooten 10 m diepen put. Grootendeels werd zeezand met slechts weinig „schelpen uitgegraven, waarop eene samenhangende, 1,5 m dikke veenlaag rustte, „welker bovenkant 1,5 m onder de algemeene oppervlakte bleef, het onderste veen „was lichtbruin, vezelachtig, de hoofdmassa was zwart. Naar het N., de Schelde, „werd het dikker, naar het Z. dunner.

„Het omsloot een zeer groot aantal boomstronken, die steeds op het veen, gewoon- „lijk ter dikte van 2-3 dm, wortelden. Natuurlijk waren de wortels ook in het „onderliggende zeezand doorgegroeid, maar in geen enkel geval kon duidelijk aan- „getoond worden, dat dit zand de oorspronkelijke boschbodem geweest was. Men „mag dus aannemen dat alle zaden op de reeds voorhandene veenlaag zijn ontkiemd. „Nevens deze stronken lagen een aantal stammen, waarvan de geheele houtmassa „op 5 % van die der stronken mag geschat worden. De boomen waren meestal „dennen, soms ook beuken of eiken, dikwijls hadden zij eene dikte van 3 tot 4, in „enkele gevallen van 7 dm.

„Het veen werd gewoonlijk ter zijde opgeworpen, het hout echter gedroogd en in „de lokomotieven en lokomobielen met steenkool gestookt, wat zeer goed ging. „Volgens opgave bedroeg de hoeveelheid 6000 m³, 1/60 van den inhoud van den „sluisput.

„De bovenkant der veenlaag was golvend en rees een weinig naar het Z. waar het „veen verdween. Soms rustte daarop zeezand, meestal echter lichtgele zeeklei, „waarvan de onderste 2-3 dm, door reductie der ijzerverbindingen lichtblauw ge- „worden waren.

„Het marine karakter der klei werd bewezen door de aanwezigheid van een groot „aantal dubbelkleppen van *Cardium edule*, de gewone kokhaan of hartschelp, die „dus geleefd hebben op de plaats, waar zij nu werden aangetroffen. Daarnevens „werd een geringer aantal gezien van *Scrobicularia piperata*, de gewone platte „slijkschelp”.

Lorié komt tenslotte aan de hand van de hoogteligging van de gevonden bosbodem op ruim 2 m onder N.A.P. tot de conclusie dat de bodem 4-5 m gedaald is sedert het begin van de bosgroei en nog 30 cm meer sedert de aanvang der veenvorming.

Bij de uitgebreide kanaalwerken, begonnen in 1961, stuitte men andermaal op restanten van een dergelijke bebossing. De Belgische bosbouw-

kundige dr André V. Munaut uit Leuven heeft in 1962 het „fossiele” bos bij Terneuzen onderzocht.¹⁰⁾ Behalve vele dennestammen trof hij ook eiken, berken en taxusbomen aan; de diameter varieerde van 10-85 cm, de maximale lengte bedroeg 16 m. De stammen lagen in de richting zuidoost tot noordoost; volgens Munaut ligt het voor de hand om hierbij te denken aan de gevolgen van een stormvloed, ontstaan in het zuidwesten, daarna met de windrichting gedraaid naar het noordwesten. De ouderdom van de stammen werd in het instituut voor nucleaire wetenschappen in Leuven (België) bepaald aan de hand van het gehalte van radio-actieve koolstof. Dat onderzoek wees uit dat de bomen dateerden uit de periode 2500-2000 jaar voor Chr.; volgens de jaarringen hadden vele een groei-periode van ruim 200 jaar meegemaakt.

Langs de grensstreek van Oost (Zeeuwsch) Vlaanderen was eveneens sprake van een woeste bosstreek, — „in 't oostende van Vlaanderen staet een bosch ende heet Hulsterloo” — .¹¹⁾ Bovendien werden op een tocht over de slikken van Oost Zeeuwsch Vlaanderen langs de laag-waterrand (1960) bij Ossenissee, een aantal in het veen gewortelde boomstronken gevonden. Tussen Walsoorden en Baalhoek zagen we, in het veen op de slikken voor de Kruispolder, restanten van enkele boomrijen, zie fig. 4, p. 17; deze waren vermoedelijk afkomstig van beplanting, mogelijk langs een oprijlaan of weg en verloren gegaan bij de innundatie van Oud-Hontenissee in 1508/11.

Ook het vestingstadje Sas van Gent bezat op het eind van de 18e eeuw een bos hoewel van klein formaat (ong. 4 ha); een park met hoge bomen en dicht struikgewas. Het bijbehorende buitenverblijf werd bewoond door de commandant van het garnizoen te Sas van Gent; men sprak van de „Majoorwoning”. In 1800 werd het hele complex voor f 2725 verkocht aan burgemeester van Frankenberg en Proschlietz.¹²⁾ Grote veranderingen ontstonden met de uitvoering der kanaalwerken in 1825/27 en in 1880/85; het daarna nog resterende bos werd een eiland tussen de eerste en tweede kanaalarm. Na een korte bezetting van de „Majoorwoning” tijdens de roerige dagen van de Belgische opstand (1830-1839) werd het bezit in 1850 gekocht door de graanhandelaar Joh. Stevens voor f 3415, sindsdien sprak men van het „Stevensbos”. De restanten van het bos, dat geen préhistorische afkomst had, moesten plaats maken voor moderne woningbouw en voor de kanaalwerken van 1961/68; de „majoorwoning” was reeds lang afgebroken.

De laatste decennia voor 1940 bleef de bebossing (en/of beplanting) in hoofdzaak beperkt tot de dijken en de wegen, die dan meestal vanwege de ambachtsheerlijkheden, polders of waterschappen werden beplant. Par-

ticulieren zorgde in sommige gevallen voor erfbeplantingen op de boerderijen.

Na de toegebrachte schade in de jongste wereldoorlog lag het eerste bebossingsobject van betekenis in Zeeuwsch Vlaanderen in de in 1952 ingedijkte Braakmanpolder. De dienst van Staatsbosbeheer begon in 1954 met de aanplant van ongeveer 90 ha grond, die minder geschikt was voor de landbouw. Behalve veel loofhout als populieren, wilgen, eiken, essen en beuken, werd op de meest zandige grond naaldhout geplant w.o. de Oostenrijkse en Corsicaanse den. In 1957 was de beplanting (ong. 200 ha) gereed; fig. 5, p. 17, geeft daarvan een „fragment”.

In dezelfde tijd werd bij Axel, eveneens door Staatsbosbeheer, het z.g. Axelse bos ter grootte van ongeveer 12 ha aangelegd. In 1970 verscheen een plan om aansluitend aan dit bos, ten zuidoosten van Axel een ca 70 ha groot sport- en recreatiepark aan te leggen.

In de omgeving van Clinge en St Jansteen werd in 1952, op de terreinen van de waterleiding, een begin gemaakt met de uitbreiding van een, enkele ha groot, bestaand bos. Jaarlijks werd ca 5 ha bebost, zodat momenteel de oppervlakte ongeveer 75 ha bedraagt.

Verder mogen niet onvermeld blijven, de bossage ten noordwesten van Hulst op het zgn. „Groot Eiland” op de v.m. Hulster Vlake en in West Zeeuwsch Vlaanderen de na de tweede wereldoorlog door de Belgische graaf De Hemptine aangeplante bomen (ca 7000) en struiken in het Passageulegebied ten zuidoosten van Bakkersdam. Bovendien zijn er de vele nieuwe erfbeplantingen, die in het kader van de ruilverkavelingen (Walsoorden, Stoppeldijk, Koewacht en Kieldrecht) door Staatsbosbeheer in samenwerking met de Cultuurtechnische Dienst en plaatselijke commissies tot stand zijn gebracht.¹³⁾

In 1971 verscheen een bericht¹⁴⁾ dat het Zeeuwse bosareaal de komende jaren met 350 ha zou worden uitgebreid. Daarvan zou ruim 100 ha bij Koewacht, 90 ha in de buurt van Hulst-Clinge en 62 ha in West-Zeeuwsch Vlaanderen worden aangeplant. In hetzelfde jaar is men nog begonnen met bosaanleg in de Strijdersgatpolder bij Cadzand. Daar werd rond de hoeve van D. Erasmus, die in 1970 door het Waterschap Het Vrije van Sluis was aangekocht, 12 ha loofhout aangeplant, als onderdeel van het bebossingsplan door Staatsbosbeheer voor West Zeeuwsch Vlaanderen ontworpen. De reeds bestaande fraaie erfbeplanting van de hoeve bleef intact (zie hfdst. V, fig. 206, p. 392). In deze tijd van vergaande (misschien ook wel onmisbare) industrialisatie leveren genoemde bebossingsactiviteiten een waardevolle bijdrage tot instandhouding van het biologisch evenwicht, zodat het Zeeuwsvlaamse polderland mede door zijn nieuwe bebossing hopelijk zijn leefbaarheid zal kunnen behouden.

Tot dit laatste wordt eveneens een belangrijke bijdrage geleverd door de Staatsnatuurreservaten. Van de enkele honderden reservaten in Nederland met een totale oppervlakte van enige tienduizenden ha liggen er ruim twintig met een totale oppervlakte van enige honderden ha in Zeeland; daarvan liggen de volgende in Zeeuwsch Vlaanderen:

- a. Oud-Pleistoceengebied te Nieuw Namen, 0,35 ha.
- b. Toniobosje, gelegen tussen de St. Pieterdijk en de Heerenstraat ten westen van St Kruis. Deze houtopstand is een laatste restant (ca 1 ha) van een eiken-berkenbos van het Hoogland van St Kruis. Doet nu dienst voor wetenschappelijk onderzoek.
- c. Het Blikken Weitje, een kreekrestant, broedgebied van steltlopers en weidevogels te Hoek, ong. 2 ha.
- d. De Grote Putting; broedgebied voor vele soorten weidevogels en bekend overwinteringsgebied voor ganzen te Vogelwaarde, ong. 8 ha.
- e. Het Koegat, een ong. 14 ha groot kreekgebied te Vogelwaarde.
- f. Canisvlietse Kreek, een ong. 42 ha groot kreekgebied bij Westdorpe en Sas van Gent (de laatste tijd in opspraak vanwege de watervervuiling vanuit België).
- g. Vlaamsche Kreek, 0,4 ha ten noorden van Clinge; begin van een ca 22 ha groot natuurreservaat.¹⁵⁾

De reservaten staan alle t.n.v. het Ministerie van CRM en zijn in beheer bij het Staatsbosbeheer. Het eerste natuurmonument in Nederland — het Naardermeer — is in 1906 gesticht, o.a. door de bekende dr Jac. P. Thijsse.

Voorts heeft de stichting „Het Zeeuwse Landschap” in Zeeuwsch Vlaanderen nog de reservaten in de Verdrongen Zwarte polder (62 ha) bij Nieuwvliet en in het Zwin (33 ha) onder haar beheer. Ca 160 ha van het Zwin hoort bij België. Het prachtige kreeklandschap „Het Grote Gat” (36 ha) bij Oostburg, alsmede de in 1969 aangekochte, met karakteristieke oude knotspopulieren beplante, binnendijk bij Draaibrug zijn eveneens eigendom van de Stichting.

Volgens sommige onderzoekers is de krijtformatie, die eens Frankrijk en Engeland verbond, aan het einde van het tertiaire tijdperk doorgebroken. Dat betekent dat ongeveer een miljoen jaar geleden de bekende zeestraat „Het Kanaal” of „De Hoofden” zou zijn ontstaan, waarmee de toegang tot de Vlaamse kust vanuit het zuidwesten een feit was. Zoals bekend is de doorbraak op zijn smalst tussen Calais en Dover met een breedte van ruim 30 km. Een in dit verband ontstane sage willen we de lezers niet onthouden:

„Voor de zeevaarders onzer lage landen betekende de zeeëngte de poort naar het „Zuiden. De steile witte kusten werkten in op hunne verbeelding gelijk bijvoorbeeld uit de sage der Friezen betreffende het groote schip „Mannigfuuld” of Mannigfuur” („Groningsch: „het schip van Ternuuten, geheeten de Almacht”) blijkt. Dit schip „voer met de „eerste Friezen” uit den Atlantischen Oceaan het Kanaal in en raakte „wegens zijn enorme grootte — als men als jongeling in het want klom, kon men „eerst als grijsaard beneden komen; de kapitein reed te paard het dek op en neer — „beklemd in de Hoofden. Door het insmeren der boorden met witte zeep, wist men „het schip erdoor te krijgen, doch de Hoofden zijn sindsdien wit gebleven. Hoe „oud deze sage is kan natuurlijk niet worden geschat. Men mag er niet uit afleiden, „dat de zeeëngte vroeger nauwer was dan thans, doch wel dat de Hoofden reeds „vanouds op de verbeelding onzer voorzaten hebben gewerkt.¹⁶⁾

Ir Joh. v. Veen¹⁷⁾ schreef dat de zeeëngte der Hoofden (tussen Ca-

De duinkust
met de
vooroever

lais-Dover) in zeker opzicht is te beschouwen als de wortel van de Vlaams-Hollandse kust en als de plaats waar de getijbeweging en zee-stromen ontspringen, welke voor onze zuidelijke en westelijke kusten van overwegend belang zijn. Door stroommetingen is vastgesteld dat het gemiddeld vermogen ongeveer 36 miljard m³ per getij bedraagt, d.w.z. dat met de vloed 19 miljard en met de eb 17 miljard m³ water tussen Dover en Calais passeert.¹⁸) De grootste diepte in deze zeeëngte bedraagt ongeveer 70 m onder de gemiddelde zeestand. (Vergelijk de grootste diepte in de Nederlandse wateren, ca 65 m onder N.A.P. in de Westerschelde bij Borssele).

Ten noordoosten van de zeeëngte ligt de Vlaamse kust met daarvoor het zandbankencomplex de „Vlaamsche Banken”. In fig. 6, p. 18, is een kaart afgebeeld weergevende een deel van de „banken” aan het eind van de 17e eeuw. De „Vlaamsche Banken” bestaan uit een serie smalle langgerekte zandruggen, die ongeveer evenwijdig aan of onder een hoek voor de Belgische kust zijn gelegen. Ze dragen namen als:

Thorntonbank, Westhinder, Noordhinder, Oosthinder, Sandettiebank, Binnen Ruijtingen, Buiten Ruijtingen, Binnen Ratel, Buiten Ratel, Middelkerkebank, Bank van Oostende, Bank van Wenduine, Bol van Heist, Bol van Knokke en Sluissche Hompels.

Een dwarsprofiel van de „banken” gemeten vanuit de Belgische kust bij Blankenberge geeft fig. 7.

Dat de Vlaamsche banken in de toekomst nog eens een belangrijke plaats zouden kunnen innemen voor havenprojecten, zoals aangegeven in fig. 8, bewijzen enkele in 1968 verschenen nota's. Een Belgisch studiesyndicaat te Brussel ontwierp een plan (plan prof ir J. Mortelmans) om op de Thorntonbank, ca 26 km uit de kust een kunstmatig haveneiland van ca 60 ha aan te leggen en door een pijpleiding met Zeebrugge en andere plaatsen te verbinden. Het plan Fr. Harris (Belgium) N.V. beoogde eveneens de aanleg van een atol-haven, maar dan op de Akkaertbank, welke haven door een pijpleiding met het Belgisch vasteland verbonden is gedacht.

Andere projecten van haveneilanden voor mammoetschepen waren: het plan „Bredene”, een atol met een 4 km lange brug halverwege tussen Oostende en Wenduine verbonden aan de Belgische kust en het plan „Berguesbank” dat ongeveer in het verlengde van de Frans-Belgische grens op ong. 25 km uit de kust was geprojecteerd. Voor de Franse kust was er nog het plan „Buiten Ruijtingen”.

Van particuliere zijde kwam voorts het Belgische Zeehavenplan „Project Zeestad” aan de orde. Dat plan beoogde een nieuwe kusthaven voor Zeebrugge met een havengebied van ca 2400 ha, bereikbaar voor schepen in de klasse van 225000 ton en het baggeren van een toegangsgeul naar de Westerschelde geschikt voor schepen van 125000 ton.¹⁹)

Van ambtelijke Belgische zijde reageerde men in 1969 met het plan „Uitbouw Zeebrugge” dat een variant was op het plan Zeestad, maar ook met een zeer forse uitbouw voor de Belgische kust. Van dezelfde zijde werd toen ook het bovengenoemde atolplan „Bredene” voorgesteld.

De Belgische regering kwam aanvankelijk tot de conclusie dat de ge-

volgen van een dergelijke ingreep nog niet waren te overzien, zodat de meeste plannen in de bekende „ijskast” verdwenen. Alleen plan „Uitbouw Zeebrugge” kwam serieus in studie; de bijbehorende sluis is inmiddels reeds in aanbouw en kwam eind 1972 zelfs in de bijzondere belangstelling te staan. De gevolgen van de bij de bouw toegepaste bronbemaling werden nl. merkbaar aan de in de omgeving gelegen woningen, die scheurvorming vertoonden. Omdat men bang was voor instorten, werd besloten het werk te staken.

Voor de toegang van grote schepen moet een geul worden gebaggerd, die een onderwerp van studie vormt o.a. in verband met Nederlandse belangen, die door verandering van het stroombeeld in het mondingsgebied van de Westerschelde in het geding kunnen komen. De andere plannen zullen vroeg of laat misschien nog eens in een of andere vorm te voorschijn komen. Mochten de atolplannen ooit nog eens werkelijkheid worden dan zal Rotterdam, met de in 1969 gebaggerde „oliegeul” door de megaribbels (zeer grote zandribbels) van de Noordzeebodem naar de Europoorthaven, misschien een mededinger naar de grootste wereldhaven krijgen.

De basis van de tegenwoordige duinkust is de voormalige zgn. „Vlaamse Vlakte”, een ongeveer 10 km brede strook, die binnen de huidige Belgische kustlijn, globaal ten westen van de lijn Brugge-Diksmuide (fig. 1) is gelegen. Ze werd met een laag zeeklei bedekt waarop zich een duinformatie heeft gevormd.

Het Zeeuwsvlaamse duin tussen Cadzand en Breskens is te beschouwen als een smalle uitloper van deze duinontwikkeling, welke uitloper langs de mond van de Westerschelde (linkeroever) eerst in de 17e eeuw is ontstaan. Op kaarten van 1585 staat Cadzand nog als een eiland zonder duinen aangegeven, terwijl op een kaart van 1660 voor het eerst de smalle duinstrook voorkomt.²⁰⁾

Duinen ontstaan door opwaaing van zandmateriaal. In de voorgaande delen I, II en III van deze serie werken werden resp. de Noordbevelandse duintjes vermeld en de Schouwse en Walcherse duinen behandeld. Een voorwaarde voor duinvorming is, dat in de omgeving een „zandreservoir” bestaat waaruit de duinen gevoed kunnen worden. Voor Noord-Beveland waren dat de Onrust-, Schotsman- en Ruiterplaten, voor Schouwen is het nog de bekende Banjaard, voor Walcheren de Rassen en de Queerens of Domburger Rassen. Voor het naburige Goeree zou nog genoemd kunnen worden het bankencomplex „De Ooster”. In fig. 9 zijn de duingebieden met hun „reservoirs” aangegeven.

Volgens Van Veen²¹⁾ is het waarschijnlijk dat een druk uit het Noorden het zand naar de Vlaamse kust stuwt of heeft gestuwd en dat er onder de kust ter breedte van enige kilometers een zandstroom naar het

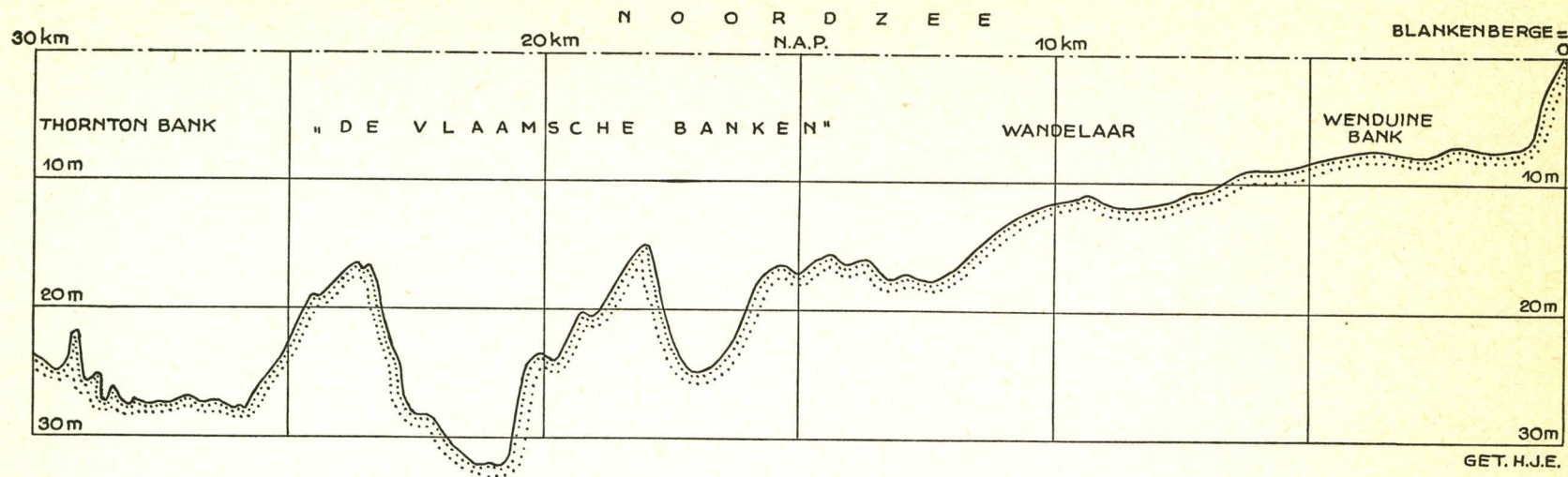

Fig. 7. Dwarsprofiel van de „Vlaamsche Banken” voor de Belgische kust bij Blankenberge. De plaats van het profiel is aangegeven in fig. 9.

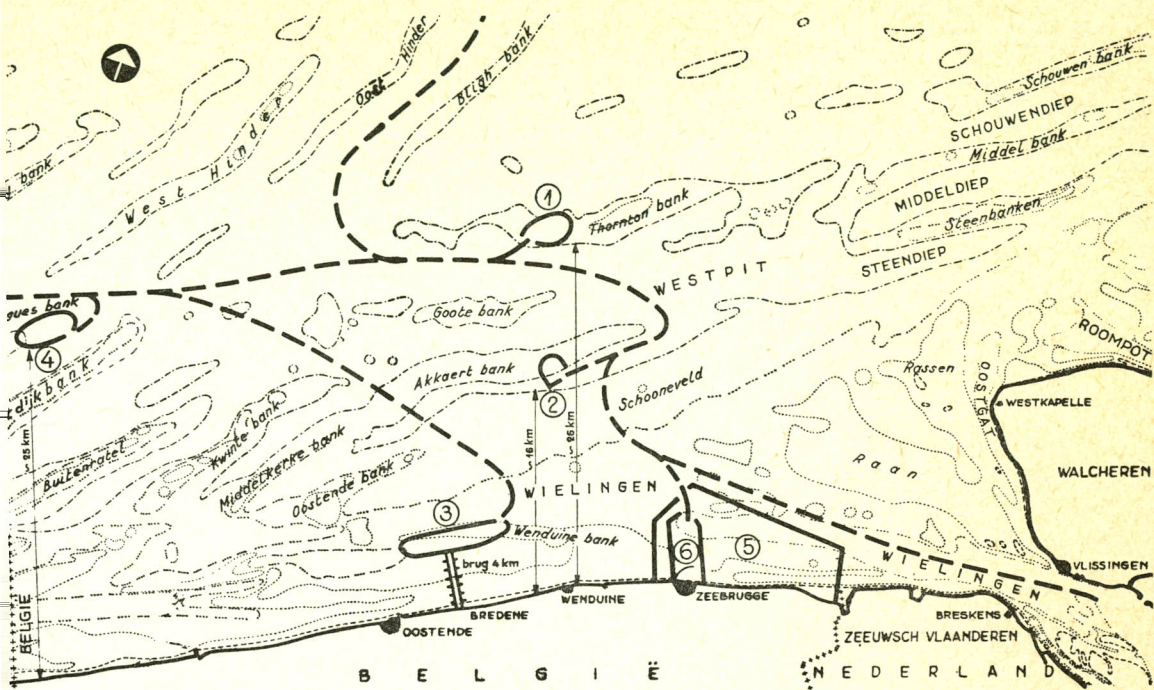

Fig. 8. Plannen (1968) van havenprojecten op de „Vlaamsche Banken” (volgens interne nota Rijkswaterstaat)

1 = plan Mortelmans;	3 = plan Bredene;	5 = plan Zeestad;
2 = plan Harris;	4 = plan Berguesbank;	6 = plan Uitbouw Zeebrugge.

Alleen nr. 6 is in uitvoering gekomen.

Noordoosten trekt. Bovendien is uit verschillende studies van de Rijkswaterstaat inmiddels wel bewezen dat er inderdaad op en voor het strand sprake is van noordwaarts gericht zandtransport langs de kusten van Walcheren en Schouwen.²²⁾

Voor Zeeuwsch Vlaanderen moeten we het reservoir voor de duinvorming zoeken op de hiervoor genoemde „Vlaamsche Banken”. De ligging van die „banken” t.o.v. de duinkust Cadzand-Breskens is echter, gelet op de meest heersende windrichting zuidwest, voor duinvorming niet erg gunstig. Aangezien behalve golven ook de stroom bij het zandtransport aan de kust een grote rol spelen is het te verklaren dat de duinvorming in Zeeuwsch Vlaanderen eerst in de 17e eeuw begonnen is. De Wielingen, de zuidelijke toegangseu van de Westerschelde werd als zodanig eerst van betekenis in de 15e en 16e eeuw; men weet dat daarvoor de toegang naar Antwerpen via de Oosterschelde liep.

Nadat de Wielingen tot een hoofdgeul was ontwikkeld, kon een deel

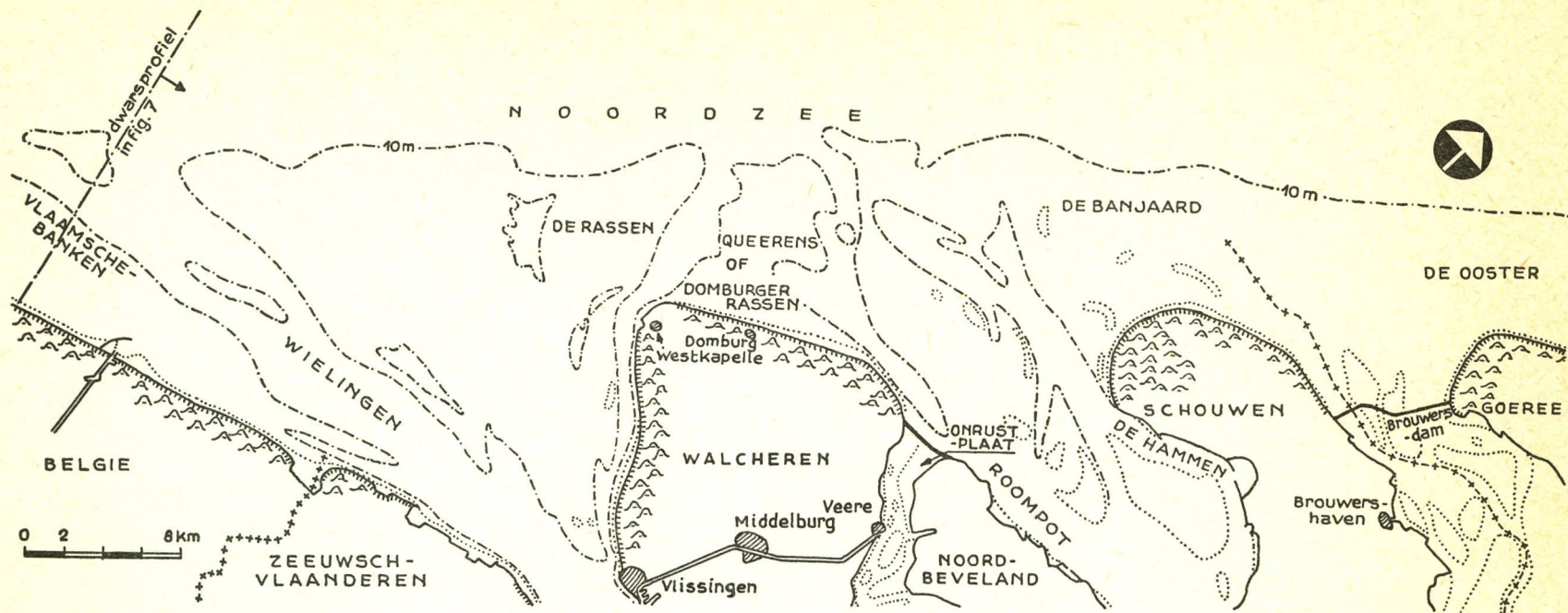

Fig. 9. Duingebieden langs de deltakust met voorliggende plaatgebieden („zandreservoirs”).

van het zand dat voordien in noordoostelijke richting zal zijn getransporteerd ook op de Zeeuwsvlaamse kust terecht komen. Misschien dat de Zeeuwsvlaamse duinen pas konden ontstaan nadat de Wielingen was gevormd. Ze zijn daarom te beschouwen als een secundaire duinvorming; dat zij, evenals de Vlaamse duinen lager en smaller zijn gebleven dan langs de overige Nederlandse kust, hangt vermoedelijk samen met de overheersende windrichting en de ongunstige oriëntering t.o.v. de Z.W. en N.W. stormen en met de zandreserves voor de kust.

De hoogste duintop in Zeeuwsch Vlaanderen ligt voor de Vlamingpolder bij Cadzand en reikt tot ongeveer N.A.P. + 17 m. Op Schouwen en Walcheren reiken de hoogste duintoppen resp. tot N.A.P. + ca 40 m en N.A.P. + ca 52 m. Het overstuiven van duinen zoals dat in vorige eeuwen op Schouwen en Walcheren is voorgekomen (zie deel II en III van deze serie) heeft met de Zeeuwsvlaamse duinen niet plaats gehad. In fig. 10 is een lengteprofiel van de Zeeuwsvlaamse kust getekend met daarbij aangegeven de breedten van het natte en van het droge strand, alles vanuit zee gezien.

Genoemde duinkust is, zoals reeds gezegd, een voortzetting van het Belgische duingebied, dat, opgewaaid op de Vlaamse kustvlakte, begint bij Blanc Nez (Grevelinge) en met een kleine onderbreking van het Zwin, langs Zeeuwsch Vlaanderen uitloopt tot Breskens. De duinen, die tussen Cadzand en Breskens op enkele plaatsen worden onderbroken door een zeedijk, onderscheiden zich door een geheel ander karakter van de overige Zeeuwse- en Hollandse- en van de meeste Belgische duinen. Het Zeeuwsvlaamse duin bestaat nl. uit een min of meer volledige onderstuiving van de polderdijken of uit een tamelijk brede aanstuiving vóór en tegen die dijken. Alleen voor de Kievittepolder en voor de Vlamingpolder (Cadzand) — totaal ca 3 km — bestaat de waterkering enkel uit de duinregel; op deze merkwaardige situatie zal nog worden teruggekomen in par. 4 van hoofdstuk II.

Overigens is het aardig te vermelden dat de duinkust op de Belgisch-Nederlandse grens enige jaren gemarkeerd is geweest door een moderne visie van de „geest van Vlaanderen”. Deze personificatie werd nl. door de Belgische schrijver Charles de Coster (1827-1879) toebedeeld aan Tijn Uilenspiegel. Het meesterwerk van De Coster was de wereldberoemde, in 20 talen verschenen „Légende de Thijn Uilenspiegel et de Lamme Goedzak”. Hoe „Uilenspiegel” in onze tijd op de Zeeuwsvlaamse kust terecht kwam volgt hieronder. Als aanloop daartoe het volgende:

Op 1 januari 1737 strandde in de mond van het Zwin een Engels scheepje; daarover ontstond met de regering van toenmalige Oostenrijkse Nederlanden een geschil.²³⁾ In februari 1889 strandde bij een hevige noordwesterstorm de „Columbus”, een driemaster zeilschip geladen met hout uit Noorwegen, eveneens in de mond van het

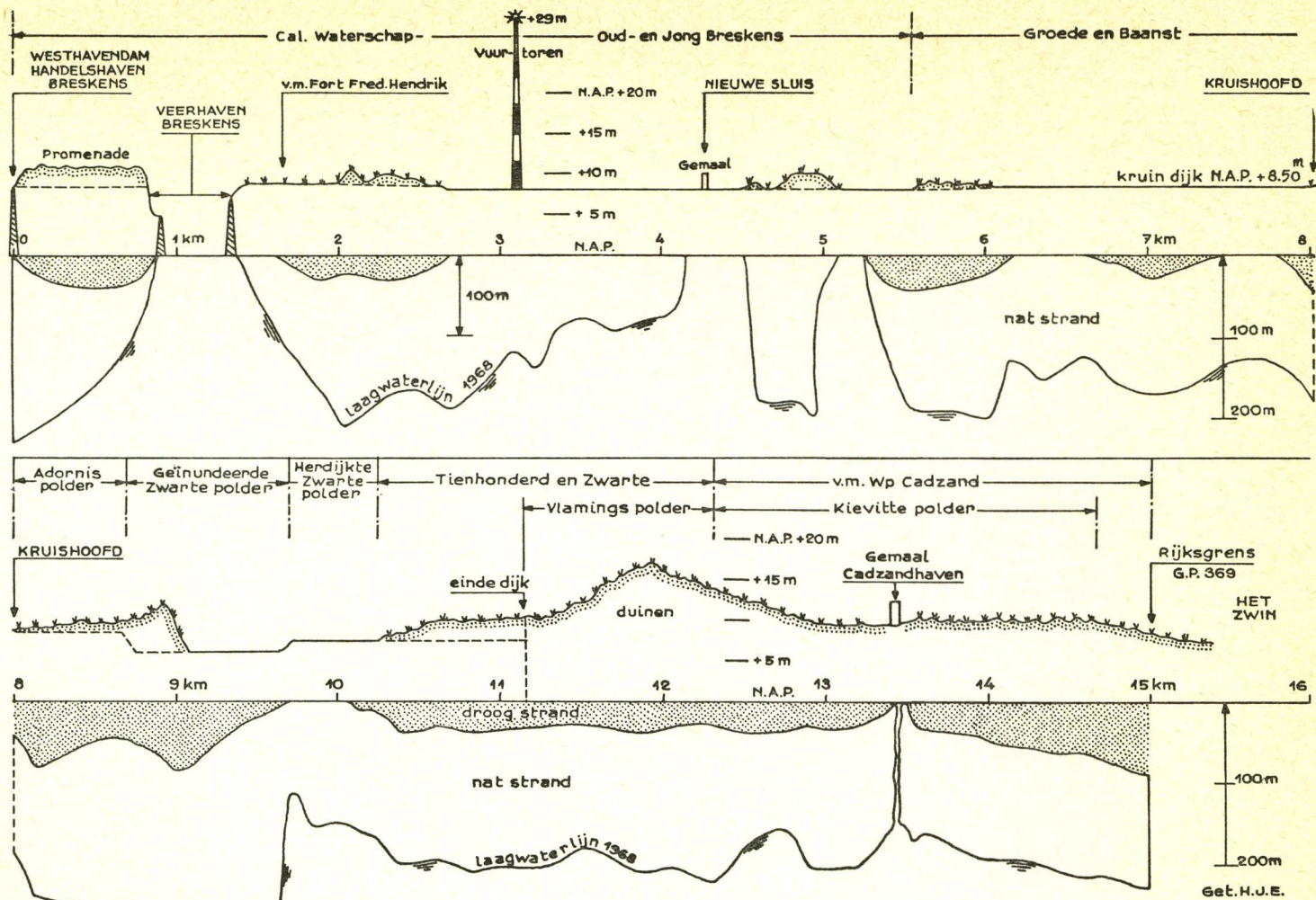

Fig. 10. Lengteprofiel van duinen en dijken tussen de haven van Breskens en het Zwin, gezien vanuit de Westerschelde; daaronder is de breedte van het droge en van het natte strand geschematiseerd aangegeven.

Zwin; lange tijd heeft men, als het strand veel was afgenomen nog wrakstukken kunnen terugvinden.

Bij het tegenkomen van deze berichten moesten we denken aan het schip de „Uilenspiegel” dat op zondag 16 december 1962 ook in de mond van het Zwin terecht kwam. De „Uilenspiegel” was een radiozenderschip (een z.g. „piratenzender”), die geruime tijd vanuit de Noordzee radio-programma’s de ether in had gezonden; de eigenaresse was de Ship Broadcasting Company te Vaduz (hoofdstad van het prinsdom Liechtenstein).

Bij de storm van 16 december 1962 sloeg het schip van zijn ankers en raakte op drift om bij de Belgisch-Nederlandse grens op Cadzands grondgebied in het Zwin omhoog te lopen. De afbeelding in fig. 11, p. 18 is van 5 maart 1963. Het schip, dat door stormwinden enkele meters werd verplaatst, belandde uiteindelijk op grondgebied van de toenmalige gemeente Retranchement, waar het tijdelijk een attractie voor de strandbezoekers was. Het overgebleven betonnen casco stond bij de Rijkswaterstaat te boek als wrak nr 93 in het rivierbed van de Westerschelde; het leverde voor de scheepvaart geen bezwaren op. Het waterschap Het Vrije van Sluis heeft het casco in februari/april 1971 laten opruimen door het aannemersbedrijf C. H. van Wijnen uit Groede. Restanten van de betonnen Uilenspiegel werden vervoerd naar het Zwin om dienst te doen als duin- en dijkvoetverdediging.

Een andere nog vrij recente scheepsramp voor de kust van Cadzand voltrok zich op 2 oktober 1970. Toen verging de ca 280 ton metende Belgische binnenvaarttanker René VII bij een noordwesterstorm met windkracht 9. Van de zes opvarende verdronken twee personen. Het schip, geladen met vinylchloride en op weg van Zeebrugge naar Keulen, was verloren.

Ongeveer een jaar later was het de mist, die twee schepen op de kust bij Cadzand bracht. In de nacht van 30 oktober/1 november 1971 strandde de Engelse coaster „Glass Island” op weg naar Gent, op paalhoofd 29 bij Cadzand vlak voor hotel Noordzee. Het schip dat op eigen kracht wist los te komen veroorzaakte een schade van enige tienduizenden guldens. In dezelfde week strandde op 2 november 1971 nogmaals een Engelse coaster — de „Kiption” uit Colchester — op weg naar Antwerpen op de oostelijke havendam van het v.m. haventje van Cadzand. Ook dit schip kwam na korte tijd op eigen kracht vlot, maar wel met een schade van ongeveer f 10.000 aan de stenen dam.

Waar duinen zijn, zijn in de regel ook stranden. Vandaar dat ook in Zeeuwsch Vlaanderen op het eind van de vorige eeuw de strandrecreatie een bescheiden aanvang kon nemen. Eén van de gebouwen, die voor dat doel op de Cadzandse duinen verrees, was het Badhuis. In de volksmond

Cadzand-
Bad

spreekt men van „Cadzand-Bad” ter onderscheiding van „Cadzand-Haven”, dat ca 1 km westelijk daarvan ligt. Nadat in de dertiger jaren het baden in zee meer in trek was gekomen, scheen een goede toekomst voor het badhuis weggelegd.

Door de verzanding van het Zwin werd het voor strandbezoekers gemakkelijk om bij laag water tussen Cadzand en Knokke of omgekeerd een internationale strandwandeling te maken. Van particuliere zijde trachtte men dit te bevorderen, zoals uit het volgende blijkt.

In de dertiger jaren (20e eeuw) meanderde de overgebleven Zwingeel langs de Cadzandse duinen om bij laag water als een ondiepe (ong. 1,20 m) geul via enkele inmiddels verzande paalhoofden in zee uit te monden, zie de schets in fig 12. Op het duin bij het meest westelijke eind van de Noorddijk tegenover paalhoofd nr 20 stond destijds een hotel. Voor de toenmalige hotelhouder, A. Baas, was er in 1931 aanleiding op de koppen van de palen van paalhoofd nr 20 een primitieve „voetbrug” (loopplank) te maken. Door de vereniging „Gemeentebelangen Cadzand” werd bovendien op de „brug” over het diepste gedeelte van de geul een leuning aangebracht.²⁴⁾ Het was te beschouwen als een zekere „service” voor

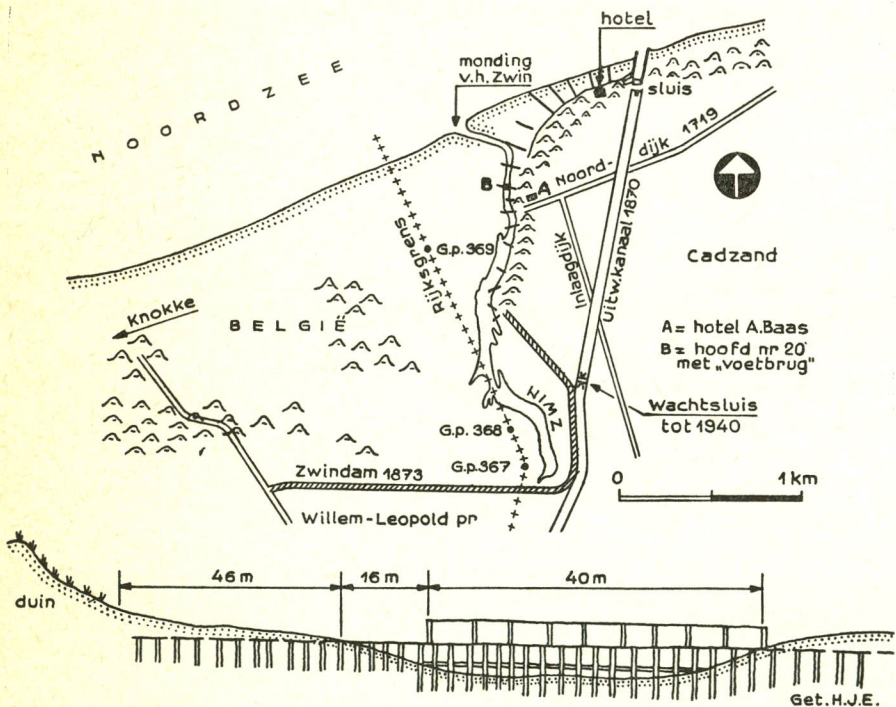

Fig. 12. Situatie van de mond van het Zwin in 1931 met schets van de „loopbrug” over paalhoofd nr. 20. Het paalhoofd zit inmiddels ver onder het zand. Het hotel van A. Baas is reeds lang verdwenen.

badgasten en toeristen, die vanuit Knokke het strand van Cadzand en omgeving (en het hotel-restaurant) wilden bezoeken.

In de jaren 1940-'45 besloten de Duitsers — de toen bezettende macht — het eerder genoemde Badhuis af te breken; het paste niet in hun „Atlantikwall”; alleen de benedenverdieping, gelegen onder de duintop, bleef bestaan.

Na de bevrijding verrees in de Cadzandse duinen een nieuw „badhuis” met de naam „Badhotel”. Sindsdien staan de Cadzandse- en alle Zeeuws-vlaamse duinen met de tientallen hotels, pensions, motels en campings, die na de oorlog verreesen, in de belangstelling van vele binnen- en buitenlandse gasten.

FORTEN, SCHANSEN EN BATTERIJEN:

Meer dan in overig Zeeland heeft vooral in Zeeuwsch Vlaanderen, behalve het water, ook het krijgswezen een diepe stempel op het land gedrukt. Stelde de mens in tijden van voorspoed en vrede alles in het werk om het land aan de zee te ontworstelen, in tijden van oorlog nam hij — noodgedwongen — zijn toevlucht tot verdediging achter waterlinies, door de zee weer vrij spel te geven. Vaak leidde dat tot langdurige schade, waardoor het polderpatroon van Zeeuwsch Vlaanderen werd gewijzigd; nog vele littekens zijn aan te wijzen. Overigens is ook door onvoldoende onderhoud van dijken enz. in oorlogstijd veel schade ontstaan.

Behalve het vernielende werk heeft de voormalige verdediging van dit grensgebied een aantal positieve aspecten nagelaten, nl. de oude vestingwerken en de kleinere forten en schansen. Sommige daarvan leveren een bijdrage tot het landschappelijk schoon, geven een voorbeeld van de vestingbouwkunde van onze voorvaders of vormen een herinnering aan een vaak roemvol krijgskundig verleden, hoewel dit laatste wellicht door de huidige generatie verschillend kan worden beoordeeld.

De Romeinse vestingwerken waarvan overigens in Zeeuwsch Vlaanderen weinig bekend is, buiten beschouwing latende, waren de fortificatiën in de middeleeuwen eenvoudig van opzet en bleven beperkt tot de versterkte steden; het buskruit was toen nog niet uitgevonden (de artillerie vond eerst tegen de 15e eeuw algemeen toepassing). De steden hadden alleen omwallingen of stadsmuren, meestal omgeven door natte grachten. De verbeteringen van het geschut oefenden in het begin van de 16e eeuw reeds hun invloed op de aanleg van de fortificaties der steden uit. In de 80-jarige oorlog ontwikkelde zich in de Republiek de Oud-Nederlandse versterkingskunst, die op het eind van de 17e eeuw vooral door Menno, baron van Coehoorn werd verbeterd tot de Nieuw-Nederlandse vestingbouwkunde. Voor vele, en zeker voor de kleinere gold, dat in tijden van

oorlogsgevaar de vervallen fortificaties werden hersteld en verbeterd („opgemaakt”) om daarna weer in verval te geraken. De Franse tijd bracht langs de kust van Breskens enkele nieuwe vestingen om de Schelde voor Engelse invallen over zee te vrijwaren. De laatste activiteiten op het gebied van vestingbouw verrichtten de Nederlanders zelf — bevreesd voor Frans-Engelse inmenging — tijdens de Belgische opstand met de bouw van de vesting Terneuzen en van een fort te Breskens. Zeeuwsch Vlaanderen, grenzende aan de zo betwiste Zuidelijke Nederlanden, kreeg van de vesting- en fortenbouw een flinke portie toebedeeld. Tenslotte heeft de Tweede Wereldoorlog ook nog zijn sporen achtergelaten.

Natuurlijk danken steden als Hulst en Sluis hun nog bestaande of reeds verdwenen vestingwerken aan de voortzetting van historisch bepaalde stadsrechten, die het toestonden de steden te ommuren of van aarden wallen te voorzien. De prachtige wallen en poorten van Hulst, de wallen van Sluis en enkele walfragmenten in IJzendijke zijn zichtbare restanten van versterkte steden. In Axel, Biervliet, Breskens, Oostburg, Terneuzen, Sas van Gent, Philippine en Aardenburg die ook vestingwerken hebben gekend, zijn de sporen minder opvallend of moeilijk terug te vinden. In hoofdstuk V worden de genoemde plaatsen nader beschreven. Behalve die grote vestingwerken bestonden er vele forten, schansen en batterijen, die met open water of met inundatiewerken bepaalde verdedigingslinies vormden. Dat de meeste van deze fortificaties nu midden in het land liggen moet worden gezien in het raam van het tijdens hun ontstaan aanwezige polderpatroon. Voor de verdediging was het water een belangrijk middel; de vele vestingen, schansen enz. werden gebouwd op de zwakste plaatsen van die natuurlijke defensiegordel, zodat verreweg het merendeel van die werken aan het water werd aangelegd.

In de fig. 13 en 14 is de situering van de meeste (64) nu in Zeeuwsch Vlaanderen en van een 20-tal (nrs. 1 t/m 7, 40 en 73 t/m 84) thans in België gelegen forten, schansen en batterijen aangegeven. In vele gevallen is de plaats op en langs de polderdijken terug te vinden. De op de situaties vermelde nummering 1 t/m 84 is in het nu volgend overzicht gevolgd. Allereerst geven we nog een korte verklaring van de in dat overzicht gebruikte termen op het gebied van de vestingbouwkunde.

batterij	—	geschutopstelling
bastion of bolwerk	—	vijfhoekig uitspringend verdedigingswerk van Italiaanse oorsprong.
fort	—	klein zelfstandig vestingwerk.
lunet	—	oud type vestingwerk.
redoute	—	klein vierkant vestingwerk.
schanse	—	aarden verdedigingswerk.
ravelijn	—	vooruitspringend deel van een vestingwerk.

Forten c.a.
langs
het Zwin

Fig. 15, p. 35 toont een "Kaerte van Sluys, het Zwin ende de schansen aen wedersijden" in 1627. De Spanjaard Don Andreas de Cantelmo had

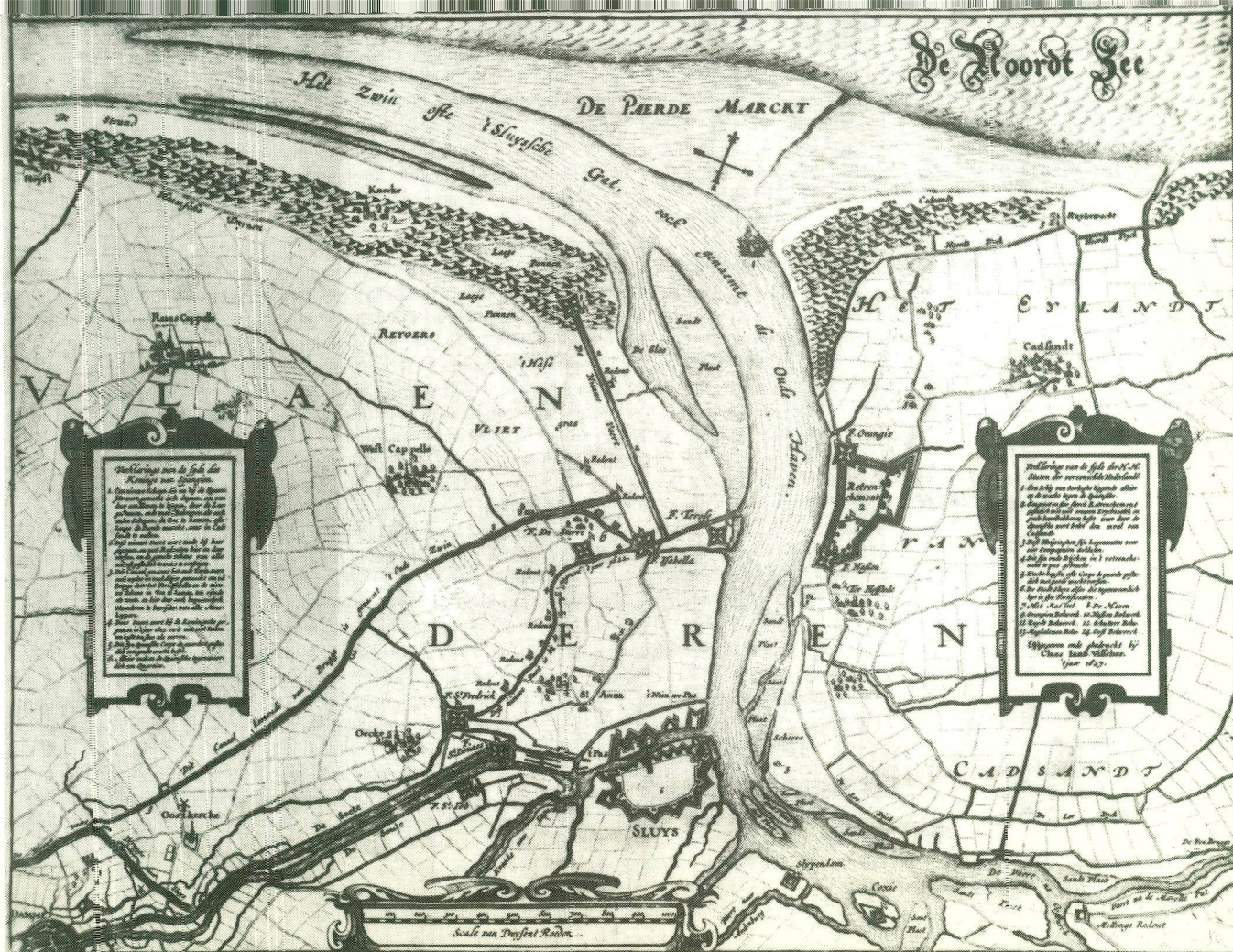

fig. 15.

De stad Sluis aan de monc van het Zwin met de versterkingen aan weerszijden, anno 1627.

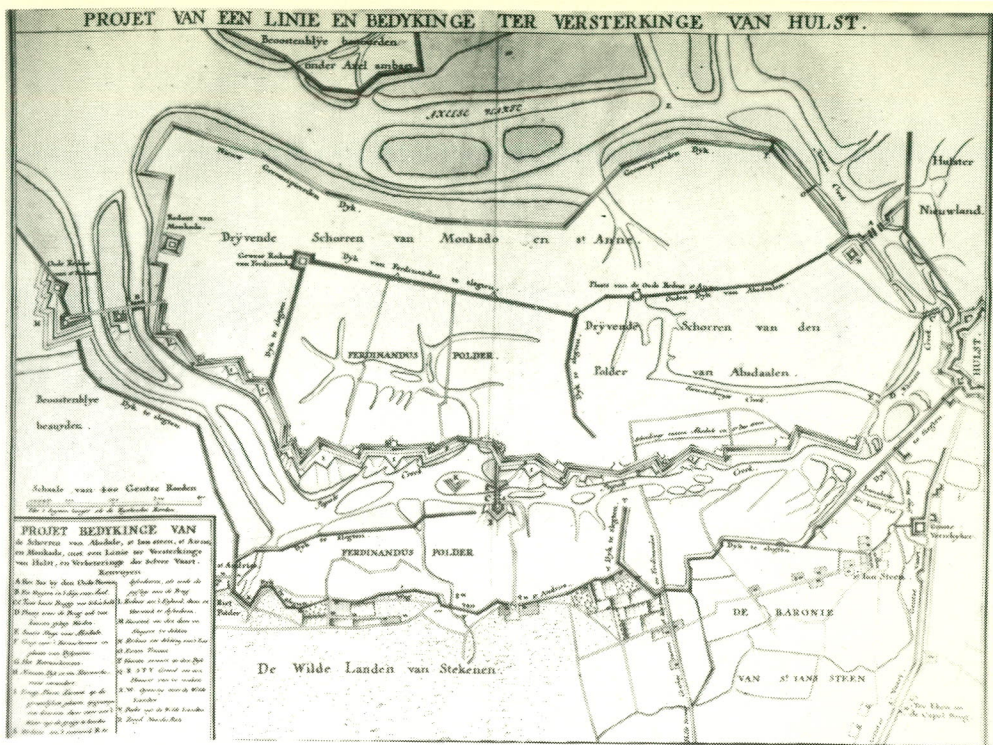

fig. 17.

„Projekt“-bedijking van de schorren van Absdale, St.-Jansteen, St.-Anne en Monkado met een linie ter versterking van Hulst en „verbetering der selver vaart“.

Alg. Rijksarchief, Den Haag

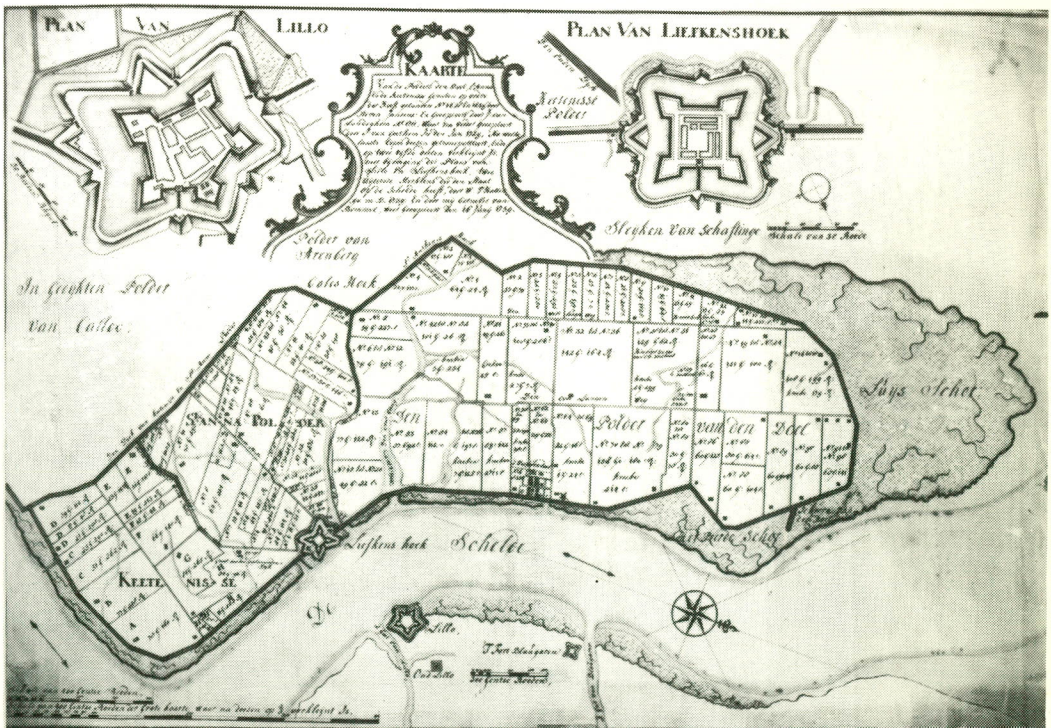

fig. 19.

De polder van den Doel, de St.-Annapolder en Keetenisse met de forten Liefkenshoek, Lillo en Blauwgaren langs de Schelde in België, 1628/1629.

Alg. Rijksarchief, Den Haag, no. 3836

KAART VAN DE BEDIJKINGEN TUSSEN HULST EN SAS VAN GENT OMSTREEKS 1790.

gelogen tusschen Sas van Gent, Axel, Hulst en het Boeren. Ingezigt als in een Kieldregt bereicht ten Sas van Gent
 van S. Anthoony en Ederslied, den Ferdinands Polder, wien de Schoren genaamt de Verkensputten en S. Kaar zyne van
 vult de Landen van de Verkensputten; de Oude Parochie van Beverendlye tot nu toe bekend als Schoren van Kerkdijk en een
 gedeelte van Reijgersbos; de Landen van Kieldyk en Wulfsdyk bekend onder den naam van Reijgersbos en S. Anna; en de
 Polder van Absdaale alle in de Jaaren 1787, 1788, 1789 en 1790, met alle verzekerde Wiken, al Schatstuypen Seaten en
 Inwendige Sluizen, Zeeven, Verlaaten, Zee en Waterdyken, verhoeringen der tot Blaauw Wegen zyn gemaakte, Fichpanden
 werke alle wat tot deze Bedijkingen betrekking heeft en het geene met roode letters beschreven is

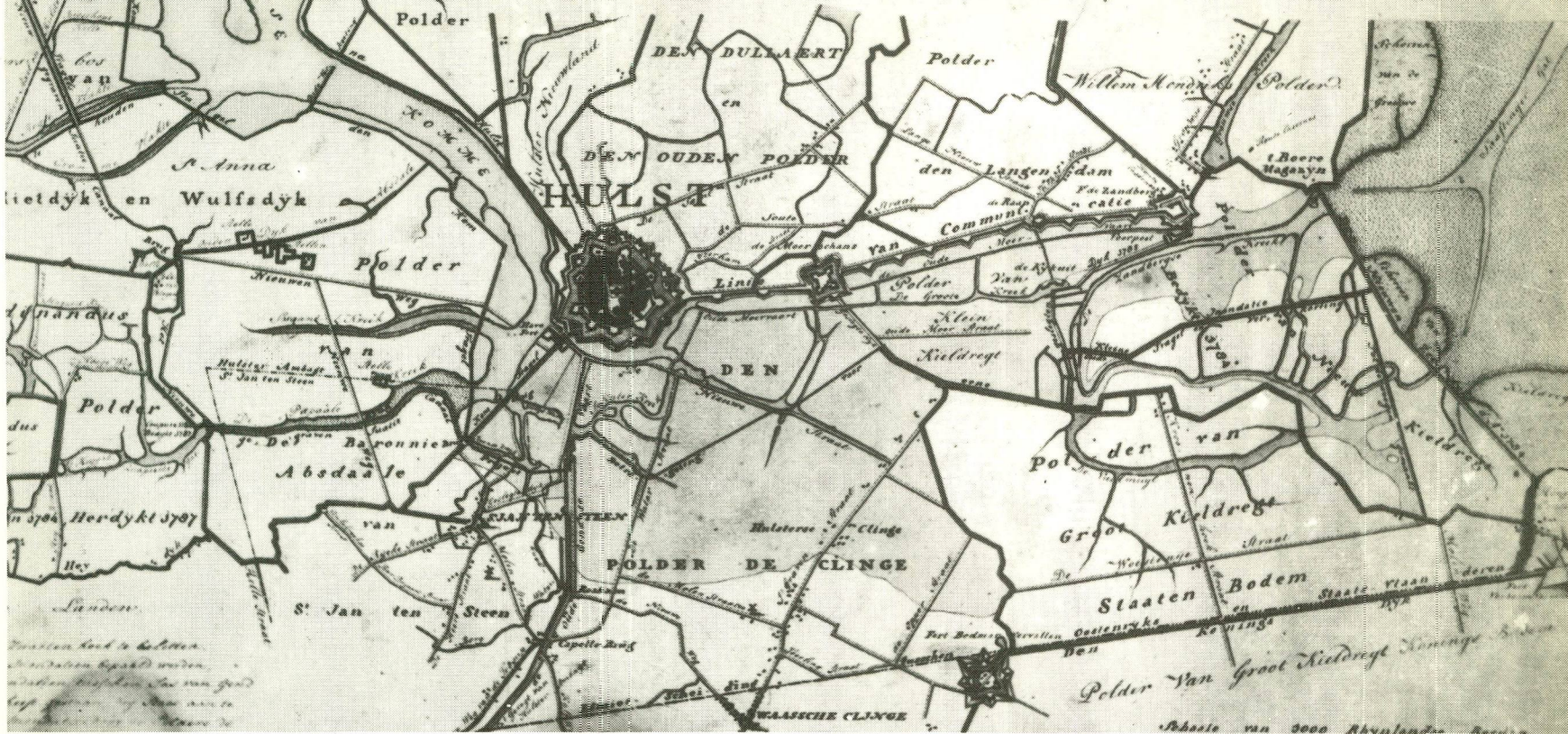

fig. 18. Fragment van een kaart van bedijkingen tussen Hulst en Sas van Gent omstreeks 1790. Ten oosten van Hulst ligt de „Linie van Communicatie” ook genoemd de „Moerschanslinie”.

omstreeks 1626, tijdens zijn bewind in Vlaanderen, een reeks versterkingen aangelegd. Deze waren:

1. het fort Hazegras aan het Zwin.
2. de lunet St Thérèse, eveneens aan het Zwin.
3. het fort Isabella, aan de oude Reigersvliet.
4. het fort St Anna of Sterrefort (schans) en
5. het fort St Frederik.

Zuidwaarts van deze versterkingen hadden de Spanjaarden reeds omstreeks 1605 de schans St Job (6) aangelegd tot beheersing van de scheepvaart door het v.m. Lapschuursche Gat²⁵); het fort werd in 1736 geslecht. Het fort St Domas (7) was reeds vóór 1604 gebouwd door de Spaanse veldheer Spinola (1569-1630) bij de vereniging van de Zoeten en de Zoute Spuyte, ten westen van Sluis. Het sloot de vaart van Sluis naar Brugge af en beschermde de Zwinsluizen. Bij het graven der nieuwe Brugsche Vaart in 1813 werd het fort gesloopt. Westwaarts van genoemde fortenreeks lag de linie van Cantelmo (op oude topografische kaarten aangegeven als linie van Canterloo).

Aan de zijde van Cadzand hadden de Staatschen in 1621/22 een bolwerk het retranchement „Cadsandria” met de forten Oranje (8) en Nassau (9) op onderlinge afstand van ca 1 km, aangelegd. In de meest westelijke hoek van de Bewesten ter Hofstedepolder werd omstreeks 1643 de redoute Berchem (10) aangelegd; het werd nog in dezelfde eeuw geslecht, doch omstreeks 1784 weer opgemaakt. Bij de stormvloed van januari 1682 verzonk een deel van het fort Oranje in het Zwin. Men heeft toen wel, om de tussen beide forten gelegen verdedigingswerken tegen het water te beschermen, de „Boerendam” (thans de Molenstraat), gelegd. Die dam werd de grondslag voor het dorp Retranchement.

Tussen Aardenburg en Sluis lagen een viertal schansen nl.: de Elderschans (11), gesticht in het begin der 17e eeuw, thans bekend als buitenplaats ten westen van Aardenburg, de Olieschans (12) ten noorden van Aardenburg, een schans met vier bolwerken (die in 1672 reeds vervallen scheen te zijn, men vindt er thans een steenbakkerij), de Kruisdijkschans (13) ten zuiden van Sluis op de St Pietersdijk; ten noordoosten van de Kruisdijkschans lag nog de Krabbeschans (14), die reeds vóór 1604 bestond omdat ze toen aanmerkelijk werd versterkt; afbraak volgde in 1672, men vindt er thans een boerderij.

Schansen
tussen
Aardenburg
en Sluis

De genoemde Kruisdijkschans bestond reeds in 1640; in de resolutie van de Raad van State d.d. 22 juni 1640 staat vermeld:

„dat de Gouverneur van Sluis met Prins Frederik Hendrik had gevisiteerd de plaats, „daar voor dezen bij den raad geresolveerd was dat een redoute zou gemaakt worden, „te weten op den Kruisdijk en dat Zijne Hoogheid noodig oordeelde dat dezelve „aldaar op het Lapschuursche Gat gemaakt werd, weshalve de raad besloot conform „de resolutie, met Zijn Hoogheid hierop de 20 april 1639 genomen, de redoute te „doen opwerpen”.

● Forten en Schansen:

- 1 Hazegras
- 2 St. Therese
- 3 Isabelle
- 4 St. Anna
- 5 St. Frederik
- 6 St. Job
- 7 St. Donas
- 8 Oranje
- 9 Nassau
- 40 Benchem
- 11 Elderschans
- 12 Olieschans
- 13 Knuisschans
- 14 Krabbeschans
- 15 Havenfort
- 16 Coxyschans
- 17 LooFort
- 18 Hans Vrieseschans
- 19 Melken Brokken
- 20 Nijevelt
- 21 Spek en Brood
- 22 cathalijne
- 23 St. Philip
- 24 Kaas en Brood
- 25 Scherpbier
- 26 De Drie Gatén
- 27 Het Vrije
- 28 Konstantinopel
- 29 Turkeije
- 30 Jonkvrouwschans
- 31 Redoute
- 32 Westfont
- 33 Oostfont
- 34 Frederik Hendrik
- 35 Willem I
- 36 Nassautoren
- 37 Havenfort
- 38 Project Caland
- 39 Batterij (Fig.14)
- 40 St. Laurent
- 41 Mauritsfort
- 42 St. Anthony
- 43 St. Steven

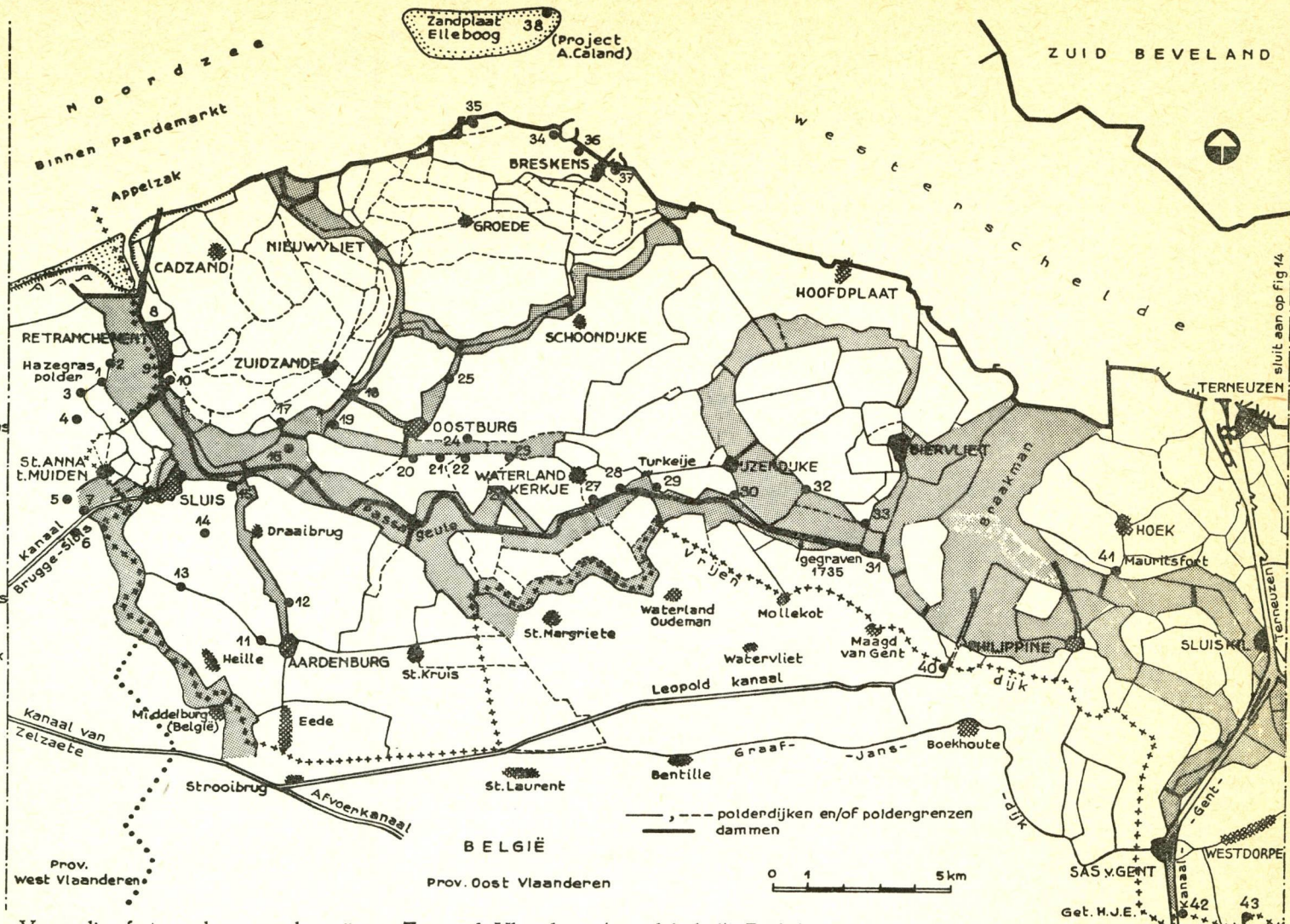

Fig. 13. Voormalige forten, schansen en batterijen in Zeeuwsch Vlaanderen (westelijk deel). De belangrijkste v.m. kreek- en geulgebieden zijn grijs getint.

Het werk moet spoedig zijn aangevangen, want in een resolutie²⁶⁾ staat dat „de nieuw begonnen redoute op den Kruisdijk tusschen Sluis en Aardenburg was ingestort”. Ter verdediging van het door Menno van Coehoorn nieuw gekozen tracé van de Eede ten behoeve van de „zoete” inundatie van Sluis, werd zij in 1701 weer hersteld. In 1762 werd besloten de „Kruisdijkschans” te verkopen; op 2 november 1762 droeg de Raad van State aan Pieter Hennequin,

„den eigendom over van het door hem gekochte fort, genaamd „de Kruisdijk” in „Bewestereede, met zijn kapitale walglacis, doornhage, twee houten bruggen en „grachten, zoo kapitale als de buitengracht met de barrières en de ronduite daarin „staande”.

De prijs bedroeg 201 gulden. Als defensief punt vervallen, werd de schans toen aangelegd tot een fraaie buitenplaats die lange tijd werd bewoond door de Hennequins, een gefortuneerd Hugenotengeslacht. Er bestaat nog altijd het mysterie van het koffertje van Hennequin, dat met goud en juwelen daar verborgen, maar nooit gevonden zou zijn; het bleef de gouden legende van de Kruisdijk. Mr Pieter Christiaan Jacobus Hennequin (geb. 20 mei 1851 te Sluis) werd in 1878 burgemeester van St Kruis en in 1888 van Aardenburg. Als boerderij maakt de Kruisdijkschans thans deel uit van het Zeeuwsvlaamse polderland op een kruispunt van vier wegen.

Vroeger was Aardenburg met het Zwin verbonden door het riviertje de Ee, dat uitmondde bij Slepeldamme, een voorhaven aan het Zwin. Nadat de Ee driemaal (1688, 1702 en 1745, dus in de jaren van oorlogsdreiging) aan de monding was afgedamd en telkens weer kort daarna was geopend, werd zij in 1813 met machtiging van Napoleon, door generaal Van Damme voorgoed afgesloten. Aan de Sluisse kant van Slepeldamme lag het Aardenburgs Havenfort (15), dat in 1794 door de Fransen, onder generaal Van Damme, tijdens het beleg van Sluis, als aanvalsbasis op deze stad werd gebruikt.

De Linies Door de aanwezigheid van vele krekten en geulen werd het huidige Zeeuwsch Vlaanderen — uit oogpunt van defensie — een bastion van de provincie Zeeland genoemd. De oudste verdedigingslinie in (West Zeeuwsch) Vlaanderen werd gevormd door het Zwin. De forten en schansen aan dit water zijn hiervoor reeds vermeld.

Omstreeks 1600 werd op de schorren van Coxy (in de huidige Diomedepolder) de Coxyschans (16) gebouwd, ongeveer op de plaats waar het toenmalige Zwarte Gat of Coxysche Gat een noordoostwaarts gerichte aftakking van het Zwin vormde. Prins Maurits veroverde deze versterking in 1604 en versterkte haar. In 1620 werd de schans verlaten, waarna ze allengs in de golven verdween. In de meest zuidelijke hoek

van de Groote Lodijkpolder werd omstreeks 1643 het Loofort (17) opgeworpen. Het diende ter verdediging van de Nieuwe Haven (Oostburg) aan de samenloop van het Zwin met het Coxysche Gat. In 1611 werd melding gemaakt van de Hans Vriese Schans (18), gelegen bij de buurtschap Oostburgsche Brug, waar de oude haven van Oostburg uitmondde. De schans, die omstreeks 1673 werd gesloopt, diende tijdens de 80-jarige oorlog om het land van Oostburg te beveiligen.

De zgn. linie van Oostburg bestond uit een zevental fortjes e.d. (nrs 19 t/m 25). In de zuidwesthoek van de Veerhoekpolder lag de redoute Melk en Brokken (19), die in 1673 gesloopt is; het restant diende als schaapsstalle voor de schapen, die op de schorren graasden waaruit later de Austerlitzpolder is ontstaan. Men sprak in 1710 van „de stalle in de Veerhoek”.

Het fort of de schans Nijvelt (20) aan de zuidzijde van de Brugsche Vaart (Groote Gat) tegenover Oostburg wordt vermeld in 1612. De schans had vier bolwerken en een ravelijn. Ten oosten van Nijvelt lagen vervolgens de redoute „Spek en Brood” (21), de Cathalijneschans (22) (eveneens een gebastioneerd vierkant) en de redoute St Philip (23). Aan de noordzijde van het Groote Gat lag tegenover de Cathalijneschans, de redoute „Kaas en Brood” (24) bij de v.m. sluis aan de Molenkreek, die naar Schoondijke liep. In het bedijkingsoortrooi van 1633 van de Stampershoekpolder wordt vermeld de redoute Scherpbier (25) bij Stampershoeck, ca 2 km ten noorden van Oostburg. Al deze versterkingen werden in 1673 gesloopt, zodat daarmee de linie van Oostburg opgeheven was.

Een andere Staatse linie was de Passageule-linie, deze liep in feite van het Zwin zuidelijk langs de Generale Prins Willempolder (1e deel) tot IJzendijke. Tot deze linie behoorden de schansen „De Drie Gatén” (26), het Vrije (27), Middelburg (27a), Konstantinopel (28), Turkije (29) en de Jonkvrouwschans (30) even ten zuiden van IJzendijke. Toen in 1702 de Groote Jonkvrouw benoordenpolder werd herdijkt werd door Menno van Coehoorn (zie ook par. 11, hfdst. II) die waterlinie via de Kleine Zuiddiepepolder langs de daar aangelegde versterkingen Westfort (32) en Oostfort (33) doorgetrokken tot aan de Braakman (de Oude Linie). De Passageule-linie werd tijdens de Spaanse Successieoorlog (1700-1713) in 1708 in de buurt van Waterlandkerkje door de Fransen geforceerd, waarbij de omstreken van IJzendijke deerlijk werden verwoest.

Daarna werd in 1735 door de kapitein-ingenieur P. Wiltschut ten zuiden en zuidoosten van IJzendijke (via de Groote Zuiddiepepolder, waardoor Biervliet in 1688 met het vaste land was verbonden), een kanaal gegraven naar de Braakman; dit kanaal werd mede als waterlinie gebruikt (de „Nieuwe Linie”). De grote moeilijkheid was om i.v.m. een aanwezig wantij, deze waterlinie op diepte te houden. Genoemde Wilt-

schut²⁷) heeft daartoe vele onderzoekingen gedaan, doch de verlanding van de geul (en kanaal) tussen Zwin en Braakman was niet te keren. In 1786 werd het kanaal met de „Kapitale Dam” afgesloten en daar met een redoute (31) versterkt. De Passageule en het kanaal doen thans nog dienst voor de afwatering.

Afsluiting
van de
Schelde

De zgn. „Positie van Breskens”, die met de Vlissingse fortificatiën in de Franse tijd de Westerscheldemond afsloot bestond uit de forten Napoleon en Impérial, gebouwd omstreeks 1809, ze kregen na 1814 de namen Frederik Hendrik (34) en Wilhelmus of Willem I (35). Tussen Breskens en fort Frederik Hendrik bouwde Napoleon omstreeks 1809 een versterkte toren, de zgn. Caffarellitoren, genoemd naar de genie-generaal Louis Caffarelli (1756-1799), later de Nassautoren (36) genaamd. De Fransen hebben meermalen beproefd om van Vlissingen naar Breskens telegrammen in een holle kogel over de Schelde te schieten, hetgeen ook enkele malen gelukt zou zijn.²⁸)

Nederland bouwde in 1835 met het oog op de internationale verwickelingen rond de „Belgische opstand” het Havenfort (37) bij de oude haven te Breskens; het werd in 1890 voor afbraak verkocht. In 1836 is er sprake geweest om tussen Vlissingen en Breskens een fort (38) — zie fig. 13 — midden in de mond van de Westerschelde te bouwen op de zandplaat Elleboog. Abraham Caland²⁹) schreef daarover een verhandeling met het doel:

„het groot belang te dienen dat Oud Nederland heeft bij het behoud van het *volle* „regt en het *vrije bezit* der Schelde door in de mond dier rivier een Fort te stichten „en duurzaam in stand te houden omdat naar het oordeel der kundigste mannen „alleen door middel van een fort in de rivier, behoorlijk in verband gebracht met de „sterkten op de wederzijdsche oevers, dat bezit en dat regt ten alle tijde kan gehand- „haafd worden”.

Het plan is evenwel nooit tot uitvoering gekomen.

Een tweede linie om de Westerschelde te kunnen beheersen werd gevormd door het in 1835 gebouwde fort te Ellewoutsdijk in Zuid Beveland en de vesting Terneuzen in Zeeuwsch Vlaanderen.

Terneuzen was bij het begin van de 80-jarige oorlog een open vlek. In 1583 lieten de Staten der „Vereenigde Nederlanden”, na de verovering door de Graaf van Hohenlohe, de plaats versterken, hetwelk de Hertog van Parma vergeefs poogde te beletten. Na het sluiten van de vrede van Munster (1648) liet men de vestingwerken vervallen, terwijl men in 1680 besloot deze te slechten; men werd daarbij geholpen door de natuur, in 1682 werd nl. een deel door het zeewater verzwolgen.

In 1809 gaf Napoleon bevel dat: „Terneuse doit être un fort capable de soutenir un siège” tezamen met een batterij te Ellewoutsdijk. Dat fort is niet gebouwd, evenmin de batterij te Ellewoutsdijk. Wel was in 1807 een batterij (39) opgeworpen ten oosten van Terneuzen aan de noord-

westhoek van de Margarethapolder (fig. 14). De naam „batterië” is daar nog bekend.

Van het begin van 1831 dagtekent het voornemen der Nederlandse Regering om van de stad Terneuzen een vesting te maken. Bij Z.M. Besluit van 17 juli 1833 — L 21 geheim — werd de „bevestiging” van Terneuzen vastgesteld ingevolge het aan dit besluit gehechte plan, dat bij de Algemene Directie der Genie was opgemaakt; bij dat besluit werd tevens de nodige onteigening der gronden bevolen.

De aanleg der vesting begon 15 november 1833 met het graven van het Stadshavenkanaal behorende tot het havenfront, waarvan de bouw tegelijkertijd was aangevangen. Op 15 oktober 1839 waren alle werken der vesting, uitgezonderd de gebouwen, voltooid. De kosten bedroegen f 1.835.248,94; men werkte toen dus ook al met miljoenen. De vesting, doorsneden door twee armen van het kanaal Gent-Terneuzen had vier gebastioneerde fronten, die de gehele stad omsloten en alle, met uitzondering van het havenfront, voorzien waren van natte grachten.

Toen op het eind van de vorige eeuw minder prijs gesteld werd op het behoud werden in 1902 onderhandelingen gevoerd met de gemeente Terneuzen om de vesting aan de gemeente te verkopen en elders in de omgeving een eenvoudige kustbatterij te bouwen (o.a. in de Nieuw Neuzenpolder). In 1904 zag de minister van Oorlog van dit voornemen af wegens de hoge kosten. Toch werd daarna bij K.B. van 19 mei 1908 bepaald dat de vesting „Neuzen” voortaan zou bestaan uit één kustbatterij, waartoe een deel van de vesting (westzijde) werd bestemd. Het overige (grootste) deel werd opgeheven en op 2 mei 1910 aan het Departement van Financiën overgedragen.

De overgebleven batterij diende om met het aan de overzijde van de Westerschelde gelegen (in 1835 gebouwde) fort Ellewoutsdijk, de neutraliteit op de Westerschelde te handhaven, in welk opzet ook aan de zee-macht een taak was toebedeeld. Na enige jaren werd ook deze batterij opgeheven.

Op de scheiding van het huidige West- en Oost Zeeuwsch Vlaanderen werd in 1701 ten zuiden van de Braakman op huidig Belgisch grondgebied het fort St Laurent (40) gebouwd door de Franse generaal De La Motte. Verder vindt men in Oost Zeeuwsch Vlaanderen eveneens een aantal restanten van enkele verdedigingslijnes, daterende uit een tijd dat vele landen nog waren geïnuundeerd.

Het Mauritsfort (41) ten zuiden van Hoek werd in 1588 door Prins Maurits in de Koudenpolder gebouwd ter verdediging van de toen daar nieuw ingedijkte polders. Uit de tegenoverliggende schans te Philippine, die later werd uitgebreid tot een vesting, maakten de Spanjaarden destijds

Forten c.a.
in Oost
Zeeuwsch
Vlaanderen

het land van Axel onveilig. Na 1648 deed het Mauritsfort geen dienst meer en kwam het in verval (een deel spoelde zelfs in 1682 weg), waarna de restanten grotendeels werden geslecht. De overgebleven gracht met omwalling deed daarna nog enige tijd dienst als spuikom om het toenmalige havenetje ten zuiden van het vervallen fort op diepte te houden.

Ten zuiden van het Axelse kanaal lagen de hieronder vermelde (naar heiligen genoemde) schansen, die in de 16e eeuw door de Spanjaarden waren opgeworpen tot verdediging van het Axeler Ambacht. Het waren de ten zuiden en zuidoosten van de vesting Sas van Gent gelegen forten St Anthony (42) en St Steven (43) en het ten zuidwesten van Zuiddorpe gelegen fort St Eloy (44). Voorts lagen westelijk van Zuiddorpe en aan de meest oostelijke hoek van de huidige Kanisvliet Binnenpolder resp. de forten St Jan (45) en St Marc (46); zuidelijk hiervan lag St Geleijn (47). Het voormalige fort St Jan is thans in het terrein terug te vinden als een begroeide hoogte. Verder oostwaarts lag een reeks Spaanse forten als St Joseph (48), St Jacob (49), St Levinus (50), St. Nicolaas (51), St Andries (52), Ferdinandus (53) en St Anna (54) bij Absdale.

In de tegenwoordige Moerspuipolder lag het Moerspuifort (55), een vijfhoekige versterking, de grootste in de „Axelse linie”. Het fort lag rondom in het water; alleen twee dammen gaven verbinding met het hoger gelegen land. De bezetting bestond soms uit 300 man. Interessant is dat de toenmalige Hervormde gemeente van Zuiddorpe is voortgekomen uit de „bewoners” van Moerspui.³⁰⁾ Het fort is door inundaties van 1672 vernield, in 1688 grotendeels geslecht, doch omstreeks 1701 weer „opgemaakt”; thans is alleen de aarden omwalling nog duidelijk in het terrein terug te vinden. In fig. 16, p. 36 ziet men de forten Moerspui en Geleijn in plattegrond. Na de verovering van Hulst in 1645 vielen al deze versterkingen in handen van de Republiek; ze werden toen geslecht met uitzondering van St Marc en Moerspui, die nog vrij lang in het Nederlandse verdedigingssysteem gehandhaafd bleven; St Marc verviel na de inundaties van 1672.

Na de inneming van Axel in 1586 heeft Prins Maurits een defensielinie langs de toenmalige zeedijk van de Beoosten Blij Benoordenpolder aangelegd. Die linie, die bestond uit de forten St Margriet (56), later Nassau geheten, Kijkkuit (57) en Hendrik Filip (58), later Zeeland genoemd, is in 1747 tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog door de Fransen geslecht. De zuidoostelijke dijk van genoemde polder heet nog de Liniedijk; in 1784 werd deze linie weer tijdelijk hersteld. Kijkkuit is momenteel een buurtschap ter plaatse van het voormalige fort.

Op de schorren ten zuidoosten van Axel hadden de Spanjaarden een redoute opgeworpen, zie fig 17, p. 37, genoemd Monkado (59), naar

de opperbevelhebber van 's Konings krijgsmacht in de Nederlanden, Franciscus de Monkado. Op 2 november 1645 werd het fort verlaten. Op dezelfde kaart van fig. 17 is een project getekend „van een linie en bedijkinge ter versterkinge” van Hulst. Ten noordoosten van de vestingstad Hulst was reeds eind 16e eeuw door de Nederlanders een linie aangelegd, bestaande uit de forten Moerschans (60), De Rape (61) en Zandberg (62), de laatste ook genoemd Groote Raap of Spitsenberg, zie fig. 18, p. 38. Ten zuiden daarvan lagen de versterkingen Groot Kijkuit (63) en Klein Kijkuit (64), daterende uit het eind van de 17e eeuw. Ten zuiden van Hulst waren de schansen Klein Verrekijker (65) en Groot Verrekijker (66) eveneens eind 17e eeuw aangebracht, terwijl het uit het eind van de 16e eeuw daterende fort Nassau (67) ten noordwesten van Hulst, in 1672 bij inundaties werd vernield.

In het noordelijk deel van het huidige Oost Zeeuwsch Vlaanderen hebben nog dienst gedaan de forten „Vogelfort” (68), St Anna (69) en Rooversberg (70), terwijl op het Verdronken Land van Saaftinge de restanten moeten liggen van het Speelman ronduite (71) en van het vrij grote fort St Anna (72), dat in 1715 is vervallen.

In België lagen dichtbij de tegenwoordige Belgisch-Hollandse grens, de uit de 80-jarige oorlog stammende forten Spinola (73) en Verboom (74) bij Nieuw Namen. Het fort Bedmar (75) werd in 1702 aangelegd tijdens de Spaanse Successie-oorlog.

Ter afgrendeling van de Schelde benoorden Antwerpen hebben de forten Pijp Tabak (76), St Marie (Callo, 77), La Perle (de parel, 78) en Liefkenshoek (79) aan de linkeroever en de forten St Philippe (80), Kruisschans (81), Lillio (82), Blauwgaren (83) en Frederik Hendrik (84) aan de rechteroever van de Schelde, lange tijd dienst gedaan. Liefkenshoek, Lillo, Kruisschans en Frederik Hendrik bleven na de vrede van Munster in Nederlands bezit; het Committedimus was met het onderhoud belast. In 1785, na de vrede van Fontainebleau, gingen zij over aan de Oostenrijkers.

De meeste van deze forten zijn of waren reeds in 1582/84 door de Antwerpenaren tijdens het beleg door de Spanjaarden aangelegd. Nederlanders, Oostenrijkers, Fransen en Belgen hebben deel uitgemaakt van de meermalen wisselende bezetting. Van de situatie van Lillo en Liefkenshoek is in fig. 19, p. 37 een kaart gereproduceerd.

Het opschrift luidt:

„Kaarte van de polders den Doel, St Anna ende Keetenisse gemeten op ordre der „Hooft gelanden A° 1628 y 1629 door Steven Jansens: En gecopieert door J. van „Landeghem A° 1711, waar na verder gecopieert door J. van Goethem in den jare „1729. Na welke laatste copie diesen getransportteert, ende op twee vijfde deelen „verkljnt is met bijvoeging der plans van Lillo en Liefkenshoek, twee uijterste „Sterktens die den Staat op de Schelde heeft, door W. F. Hattinga an. D. 1739: „En door mij Cornelis van Bomme, weer gecopieert den 16 Juny 1739.”

Vele vestingwerken uit voorgaande eeuwen zijn de moeite waard om als monument behouden te blijven; de Stichting Menno van Coehoorn heeft zich tot taak gesteld daartoe het hare bij te dragen. Anders is het gesteld met de betonnen kazematten en bunkers, die in onze eeuw zijn gebouwd.

Atlantikwall

Bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog was de Nederlandse verdediging in Zeeuwsch Vlaanderen beperkt tot de zuidelijke verdediging van de toegang van de Westerschelde bestaande uit één open opstelling bij Nieuwesluis en twee soortgelijke punten te Cadzand. De haven van Breskens was verder beschermd door een viertal kazematten.

Al spoedig na de bezetting in 1940 troffen de Duitsers aan de West Zeeuwsvlaamse kust uitgebreide verdedigingsmaatregelen. Op de Zeeuwse eilanden hadden ze twee eigenlijke steunpunten nl. Westerschouwen en Vlissingen. Tot laatstgenoemde behoorde ook Breskens, dat daar het Zuidfront vormde (Vlissingen-Süd). De verdediging van Breskens bestond slechts uit enkele eenvoudige (P.A.K.) tankafweer-opstellingen. (P.A.K. = Panzer Abwehr Kanone). Zuidelijk lag rond Breskens, op ca 1500 m uit het centrum, een 8 m brede en 4 m diepe tankgracht, die aan de westzijde uitmondde in de gracht van het v.m. fort Frederik Hendrik. Wegkruisingen met de tankgracht waren afgesloten door betonmuren van 2 m hoog en 1 m dik.

De kust van Breskens tot Cadzand vormde verder een krachtig verdedigde linie met het front naar de Wielingen (uitloper van de Atlantikwall). Vele betonnen geschutopstellingen, kazematten, munitiebergplaatsen en onderkomens werden gebouwd, terwijl verscheidene zgn. „buhrbronnen” werden aangelegd (onder kazematten gebouwde waterputten), die zijn samengesteld uit op elkaar gemetselde rioolbuizen tot een diepte van 10 à 12 m. Langs vrijwel de gehele duinkust lagen verder stroken mijnevelden, elk ter lengte van ca 250 m en een breedte van meestal 30 m. Het aantal na de oorlog in deze velden geruimde mijnen bedroeg 29137 stuks.³¹⁾

In Oost Zeeuwsch Vlaanderen werden een achttal geschutbunkers gebouwd ter afsluiting van de haven van Terneuzen, terwijl langs het kanaal Terneuzen-Sas van Gent enig verdedigingswerk werd aangelegd. Vermeldenswaard is de bouw van talloze gemetselde schuilplaatsen langs de weg Driewegen-Terneuzen over een lengte van ongeveer 3 km. Ze waren bestemd voor naar Terneuzen doortrekkende troepen, die aldaar zouden worden ingescheept voor de „Fahrt gegen England”. De schuilplaatsen werden reeds in 1940 gebouwd.

Bovenstaand beknopt overzicht moge enige indruk geven van de evolutie, die op het gebied van de defensie heeft plaats gehad, waarbij het land van Zeeuwsch Vlaanderen ten nauwste betrokken is geweest.³²⁾

ENKELE BUITENDIJKSE GEBIEDEN:

Onder buitendijkse gebieden verstaan we de slikken, schorren en stranden, die blootgesteld zijn aan eb en vloed, dus buiten de hoogwaterkering liggen. Vele van die gronden hebben een historie, die nauw verbonden is met het ontstaan en vergaan van vele bedijkingen; het hiernavolgende geeft hiervan een goede indruk.

Verschillende transgressies afgewisseld door regressies hebben op de Het Zwin Vlaamse kust hun stempel gedrukt. Eén van de belangrijkste doorbraken — die van de Duinkerke IIIA transgressie (begin 11e eeuw) — had tot gevolg, de vorming of uitbreiding van het Zwin tot een zee-inham aan de huidige Belgisch-Nederlandse grens. Vanuit het Zwin werd het oostelijk deel van Belgische kustvlakte overstroomd. Ten einde het overstromingsgebied in westelijke richting te beperken werd de Blankenbergsche dijk opgeworpen. Deze dijk (inmiddels afgegraven) was de oudste van de dijken ten noorden van Brugge en liep van Blankenberge tot Brugge; hij was dus enkel zeewering, geen landaanwinnings- of polderdijk.

Bij de Duinkerke IIIB transgressie (12e eeuw) bereikte de Zwin-inham een maximale uitbreiding met een breedte van ongeveer 4 km bij de huidige Rijksgrens. De belangrijkste Zwinarm drong door tot Damme; tussen Damme en Brugge strekte zich een strandvlakte uit, nagenoeg vrij van krekens.³³) Wel bestond een haventoeegang naar Brugge; in die tijd werd Brugge één der belangrijkste havens van West-Europa en zelfs het „Venetië van het Noorden” genoemd.

Jacob van Maerlant, een Nederlands letterkundige uit de 13e eeuw, die zich in 1266 in Damme vestigde, schreef over het Zwin in zijn „Wapene Martijn” (een gedicht, waarin een tiental vragen van zedelijke en maatschappelijke aard worden behandeld) o.a.

„Al waert al dijn, dat comt in 't Zwin,
Gout, Zilver, Loot, Staal, IJzer, Tin”.

De middeleeuwse rijkdom van Brugge is thans nog in vele schakeringen te bewonderen zoals het Belfort (met 80 m hoge Halletoren), het stadhuis in gotische stijl met een mooie schepenzaal, de St Salvatoriekathedraal en vele andere middeleeuwse kerken, het Begijnhof, het Minnewater (vroeger de haven van Brugge) enz.

Dat het Zwin een zee-arm van betekenis was, blijkt ook uit het feit dat op 20 juni 1340 tussen de Engelse en de Franse vloot in die zee-arm een zeeslag werd geleverd (gewonnen door de Engelsen).

Maar inmiddels was meer landinwaarts de verzanding van het Zwin al in de 12e eeuw begonnen. Op het eind van de 12e eeuw konden de diepst gaande zeeschepen niet verder komen dan Damme; de vracht werd daar overgeladen. Damme was de eerste voorhaven van Brugge geworden. In het begin van de 13e eeuw was het overstroomde gebied van het Zwin, vooral in het zuiden, reeds aanzienlijk verkleind; vele bedijkingen waren

uitgevoerd en de verzanding zette zich voort. Ondertussen waren nog enkele Zwinhavens ontstaan zoals in Mude (St Anna ter Muiden), in Monnikenrede en in Hoeke (zie fig. 20A) maar in de 14e eeuw kwamen de zeeschepen niet verder dan Sluis.

De stormvloed in de winter van 1375/76 heeft grote veranderingen in het Zwin teweeggebracht. Een nieuwe Zwinmondung ontstond tussen Cadzand en de Vlaamse kust; die geul werd bekend als het „Sluische Gat”. Vele koopvaardij- en oorlogsschepen kwamen daar binnen. Maar wat de natuur in enkele uren door een stormvloed kan wegvagen, geeft ze dikwijls weer terug, maar dan eerst na vele jaren. We doelen op de natuurlijke verzanding van de laatste Zwinmondung, die gepaard ging met herdijkingen aan weerszijden daarvan. De handel met Brugge werd mede

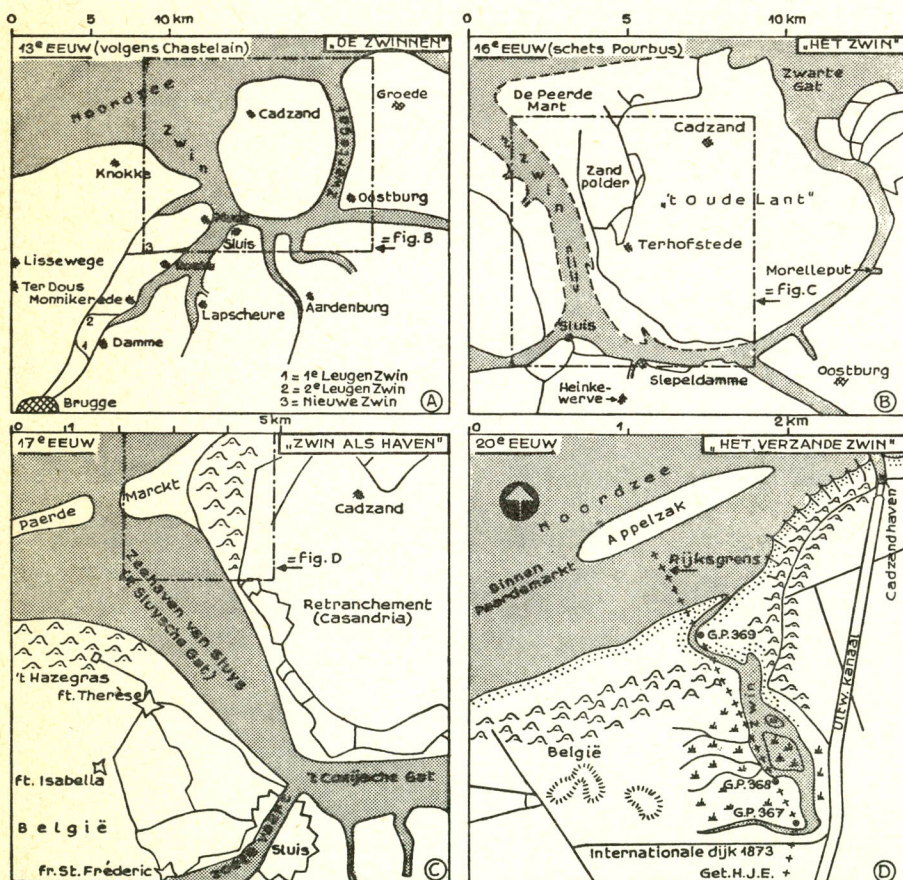

Fig. 20. Een viertal schetsen van het Zwin van de 13e tot de 20e eeuw. De schalen van de fragmenten A, B, C en D verhouden zich ongeveer als 10:5:3:1 en zijn aangegeven op de bovenranden der schetsen. Het grijs getinte gebied is buitenwater.

daardoor, maar ook door andere moeilijkheden te Damme, belemmerd.

Brugge liet in 1566 een kanaal graven (door de oude Reigersvliet?) met een wijde boog om Damme heen naar het Zwin; de vaart kreeg de naam Zoete of Versche Vaart; de oude verbinding tussen Damme en Sluis heette de Zoute Vaart. Om de nieuwe vaarweg naar zee volledig te kunnen beheersen, kocht Brugge in 1566 van Philips II de stad Sluis met inbegrip van het waterrecht op het Zwin.³⁴⁾ Sluis bleef met Brugge verenigd totdat de hertog van Parma in 1584 Brugge tot overgave dwong. De Zoete Vaart werd in 1594 reeds bij Sluis afgesloten. De Zwinmonding werd steeds ondieper; konden in het begin van de 18e eeuw slechts kleine schepen Sluis nog bereiken, in het midden van de 18e eeuw was Sluis voor schepen onbereikbaar vanuit het Zwin. De binnen de Sluisse wallen gelegen haventoeegang was totaal verzand, werd in 1861 afgedamd en kreeg de naam „Sluissche Havenpolder” (zie fig. 36). Drie jaar later volgde een nieuwe afdamming en ontstond de Zwinpolder terwijl met de afdamming van 1873, toen de Willem Leopoldpolder ontstond, het hedendaagse buitendijks gelegen Zwingebied overbleef. Fig. 20 toont enkele fasen van het Zwin, dat in België en Nederland tot natuurmonument is verklaard; de „Stichting Het Zeeuwsche Landschap” beheert het Nederlandse deel.

In België werd op 23 februari 1938 opgericht de vereniging „Het Zwin”, die door de Maatschappij „Het Zoute” werd belast, alles in het werk te stellen om te waken voor het behoud van dit kust- en natuurmonument.³⁵⁾

De laatste herinnering aan de scheepvaart op het Zwin verdween, toen in 1873 het beurtschip van Hennenfreund, de laatste beurtschipper, bij opbod werd verkocht. Hennenfreund had het beurtvervoer te water onderhouden tussen het Zwin en Holland, eerst vanaf de Sluissche haven, daarna vanaf Retranchement.³⁶⁾

De overgebleven boorden van het Zwin vormen één van de weinige Zeeuwse gebieden waar men, naast vele zoutminnende planten, nog de zeekraal (*Salicornia herbacca*) en de lamsoren (*Limonium vulgare*) vindt. Beide planten zijn in de loop der eeuwen in Zeeland als groente genuttigd. Thans worden ze slechts sporadisch voor dat doel verzameld; bedijkingen en afdammingen bewerkstelligden mede de verdwijning.

De schelpenrijkdom van het Zwin is algemeen bekend. Men vindt er een grote verscheidenheid, vooral van fossiele schelpen. Van een eldorado voor handel en scheepvaart is van het buitendijkse Zwin bij de Nederlands-Belgische grens alleen een prachtig natuurgebied overgebleven.

Sinds de stormvloed van 1802 is ten noordoosten van Cadzand een natuurgebied ontstaan, dat vooral de laatste jaren vanwege de toekomstige

Ge-
inundeerde
Zwarte-
polder

stige dijkverzwaring in het kader van de Deltawet, de aandacht vraagt. In genoemd jaar inundeerde ongeveer 120 ha vruchtbaar polderland — de Zwartepolder —. Slechts een klein gedeelte, de tegenwoordige Zwartepolder, 8 ha groot, werd in 1803 herdijkt; in 1829 volgde nog herdijking van ca 23 ha land, dat werd de Herdijkte Zwartepolder. In fig. 21 zijn de Zwartepolders aangegeven.

Zo onstond een grote inham, die dienst deed als „zandvanger”. Van een minimale „zandhoek”, zo men dergelijke plaatsen aanvankelijk pleegt te noemen, ontstond een betrekkelijk laag duingebied en deels schorgebied met een begroeiing waar vrijwel alle zoutminnende planten vertegenwoordigd zijn. Het planten van duindoorns en het plaatsen van rijsschermen heeft daartoe veel bijgedragen.³⁷⁾ Sinds enige jaren is dit gebied als natuurreservaat in beheer bij de „Stichting Het Zeeuwse Landschap”.

De opheffing (1971) van het ter plaatse staande gemaal dat door waterlozing een sterk meanderend geultje naar de Wielingen in stand hield, zal op den duur van invloed kunnen zijn op het reservaat.

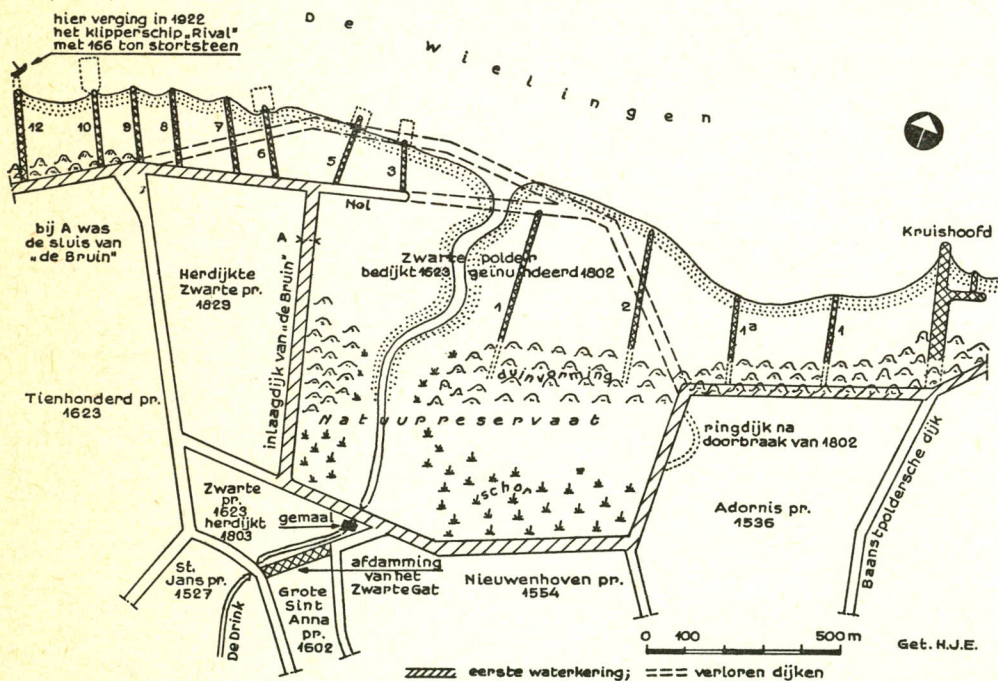

Fig. 21. Situatie van de „Zwarte” polders en omgeving. Nrs. 1, 2 enz. zijn strandhoofden.

De Mosselbanken

De Mosselbanken (oppervl. ong. 250 ha) noemt men het slikken- en schorregebied voor de Braakmanpolder. Verschillende schrijvers spreken

van de Brakman of Braakman als over „een vochtige lage streek” of van „schorgronden met brak water of braak land” of van „woest land” of van een „lage moerassige streek”. In deze lage streek ten oosten van Biervliet werd bij de stormvloed in de winter van 1375/76 een enorme bres geslagen.³⁸⁾ Na een begin van herdijking deed de stormvloed van 19 november 1404 opnieuw de dijken wegspoelen; door een overstroming in 1477 werd de inham verder uitgebreid terwijl de stormvloed van 1 november 1570 zelfs een verbinding van de Braakman met het Zwin tot stand bracht, waardoor: „dit water een natuurlijke haven aan de Schelde vormde, waarin meer dan duizend schepen plaats konden vinden”.³⁹⁾ We kunnen aannemen dat de Braakman omstreeks die tijd (1570) zijn grootste „invloedsfeer” bereikt had. In fig. 22 zijn enkele fasen van het Braakmangebied na 1800 getekend.

De hoofdgeul — genoemd de Braakman — vormde tot 1826 een deel van de vaarweg naar Gent. De vaarweg verzandde; vanaf 1826 hadden de schepen toegang via het toen gereedgekomen kanaal Terneuzen-Sas van Gent.

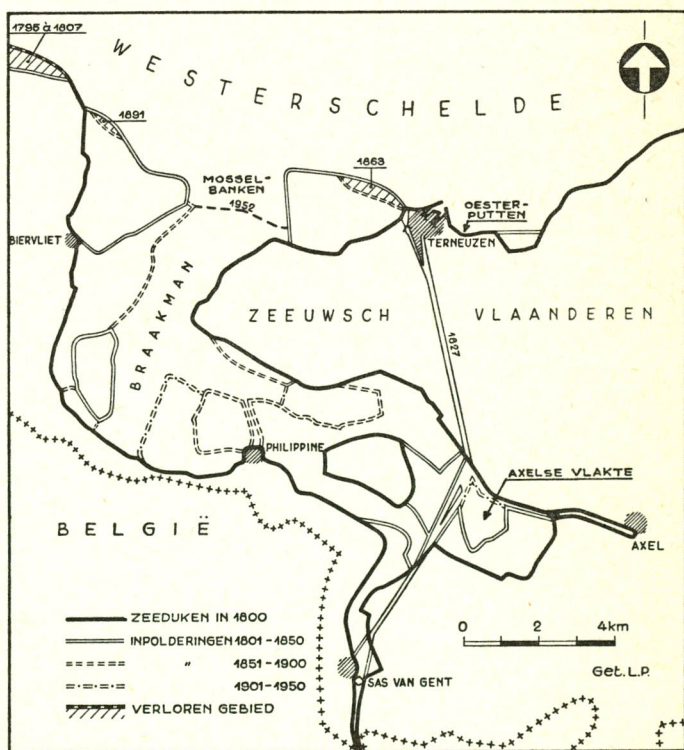

Fig. 22. De Braakman na 1800 in enkele fasen. De grootste bedijking (afdaming) na 1800 was in dit gebied de Braakmanpolder in 1952.

Als gevolg van diverse inpolderingen aan weerszijden van de Braakman werd de komberging steeds kleiner en voltrokken zich grote veranderingen in het mondingsgebied. Het vroegere vaarwater naar Gent splitste zich in een oostelijke en een westelijke geul. De verzanding van het Braakmangebied ging voort, vooral de westelijke geul verminderde sterk in capaciteit. Met de indijking van de Braakmanpolder in 1952 dachten men in de Braakman een eindfase te hebben bereikt. De chemische industrieën (en het departement van Economische Zaken) denken er blijkbaar anders over, hoewel men nog steeds niet tot overeenstemming schijnt te kunnen komen over een west- of zuidwaartse uitbreiding van de chemische industrie Dow Chemical (Nederland) B.V., die sinds 1964 in de aangrenzende Nieuw Neuzenpolder is gevestigd. Wel werd de nog resterende Braakmangeul aan de oostzijde reeds grotendeels ingericht en uitgediept tot een binnenvaarhaven.

De „Oesterputten

Direct ten oosten van de watertoren van Terneuzen lag een terrein dat is aangeduid in fig. 22 en bekend was als „de oesterput”; op oude kaarten werd het westelijk deel daarvan ook wel aangeduid als „leeuwerikkenput”. De naam „oesterput” is ontleend aan het feit dat in 1882 vóór de zeedijk van de Noordpolder een kade met daarachter oesterputten zijn aangelegd; in 1896 is de kade met steen bekleed, het was een begin van de huidige zeekering. Nog in 1936 werd aan de toen in Terneuzen gevestigde N.V. Maatschappij tot Exploitatie der oesterput „Ostrea” (dir. J. van Rompu), die de desbetreffende gronden in eigendom had, vergunning verleend tot het wederom beoefenen van de oestercultuur en andere schelpdierenteelt op de buitengronden van de Noordpolder.⁴⁰⁾

Nadat lange tijd geen gebruik van de vergunning was gemaakt en de N.V. inmiddels was ontbonden, werd de vergunning eerst in 1956 ingetrokken. De kade is ondertussen recht getrokken en tot zeedijk op deltahoogte verzawaard. Een kleine 10 ha buitendijkse grond werd op die manier vrijwel ongemerkt aan het Scheldewater onttrokken. De „oesterputten” zijn sinds enige jaren opgenomen in de uitbreidingsplannen van Terneuzen, als begin van een zich in oostelijke richting ontwikkelende boulevardstrook.

Saaftinge
c.a.

In het noordoostelijk deel van Oost Zeeuwsch Vlaanderen lag in de middeleeuwen een welvarende landbouwstreek; de „rijke meekrapvelden” werden daarbij apart genoemd. Als grafelijk domein had dit gebied een eigen regering; door Margaretha van Vlaanderen werd het met een eigen keur begiftigd. Er was een dorp Saaftinge en in 1287 stichtte Margaretha het „Saeftinger Slot”, een sterke burcht, die in 1382 tevergeefs door de Gentenaren werd belegerd. Fig. 23, p. 55 toont een reproductie van een